

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Факультет педагогічної освіти та соціальної роботи

Кафедра педагогіки

ІРИНА МЕЛЬНИК

СОЦІАЛЬНЕ ГУВЕРНЕРСТВО

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
вибіркової навчальної дисципліни підготовки бакалаврів
(спеціальність 012 Дошкільна освіта)

ЛУЦЬК – 2018

УДК 37. 013 42 (477)
М 48

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі України (протокол № 4 від 18.12.2018 року).

Рецензенти:

Корпач Н.І., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи факультету педагогічної освіти та соціальної роботи СНУ імені Лесі України;

Циплюк А.М. кандидат педагогічних наук, викладач кафедри дошкільної освіти Луцького педагогічного коледжу.

Мельник І.М. Методичні рекомендації вибіркової навчальної дисципліни "**Соціальне гувернерство**" для студентів за напрямом підготовки бакалавр, 01 Освіта, спеціальністю 012 Дошкільна освіта . – Луцьк: П.П.Іванюк В.П., 2018. - 66 с.

Методичні рекомендації мають на меті допомогти студентам факультету педагогічної освіти та соціальної роботи засвоїти провідні поняття з навчальної дисципліни "Соціальне гувернерство», а також викладачам у процесі підготовки та проведення практичних занять, здійснення поточного та підсумкового контролю знань та вмінь студентів.

Для викладачів, студентів, вихователів, вчителів початкової школи, гувернерів, батьків.

УДК 37. 013 42 (477)

ББК 60.95

© Мельник І.М., 2018

©Східноєвропейський національний університет імені Лесі України, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	4
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ.....	7
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ.....	8
ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	11
ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ	14
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Нові орієнтири, формування базової гуманітарної культури в суспільстві є відмінною рисою сучасної системи освіти, яка розглядає дитину як головну педагогічну цінність. Сучасному рівню розвитку освіти диктують вимоги глобального життя людства, суспільству потрібний новий тип особистості, якій характерні такі якості, як високий професіоналізм, здатність самому визначити мету, способи її досягнення, прагнення до вибору безперервної освіти, роботи, здатність діяти в нестандартних умовах, оперативно приймати самостійні рішення, вибрати оптимальні варіанти тощо.

Високий рівень домашнього навчання і виховання в історії розвитку людства забезпечувала гувернерська педагогічна система. Гувернерство як педагогічне явище постало з потреб у формуванні яскравої неординарної особистості, здатної здійснювати подальший поступ людської цивілізації.

Програма вибіркової навчальної дисципліни "**Соціальне гувернерство**" складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра, освітня галузь 01 Освіта, спеціальності 012 Дошкільна освіта, освітня програма Дошкільна освіта.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Таблиця 1.

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Денна форма навчання	01 Освіта 012 Дошкільна освіта Дошкільна освіта Бакалавр	Вибіркова
Кількість годин/кредитів 120/3		Рік навчання 4
		Семестр 7
ІНДЗ: немає Тижневих годин : (для денної форми навчання): Аудиторних 2 год. самостійної роботи 2 конс. 2		Лекції 20 год.
		Практичні заняття – 16 год.
		Самостійна робота 76 год.
Консультації 8 год.		
Форма контролю: залік (7 семестр)		

2. АНОТАЦІЯ КУРСУ:

Досить швидкими темпами в Україні розвивається така галузь наукових знань, як сімейна педагогіка. Важливим чинником, що викликав до життя ідею домашнього виховання силами педагога-професіонала, стало негативне ставлення частини населення, особливо заможної, до системи суспільного виховання, яке повільно перебудовується на особистісно-орієнтовану модель навчання і виховання дитини. Значна кількість сучасних українських родин відмовляються від діючих суспільних освітніх закладів через високий відсоток

захворювання дітей. Частина батьків хотіли б давати дітям якіснішу освіту того чи іншого змісту. Особлива атмосфера розвитку і спеціального навчання потрібна для дітей із хронічними захворюваннями, з обмеженими можливостями, а також обдарованих дітей. Враховуючи це, змінюється специфіка роботи педагога, в тому числі і педагога сімейного виховання, сучасного гувернера. Ось чому призначення сучасного інституту гувернерства полягає в тому, щоб задовольнити освітні й виховні потреби, що виникли на сучасному етапі в окремих родинах, які є значущими для нашого суспільства. Окремими паростками на теренах України починає відроджуватися інститут індивідуального виховання та навчання.

Гувернерству притаманні всі ознаки системи, оскільки воно являє собою цілісну одиницю з певним порядком розташування і зв'язків її складових.

Метою викладання навчальної дисципліни «**Соціальне гувернерство**» є ознайомлення студентів із теоретичними та практичними основами роботи соціального гувернера, історією розвитку як соціально-педагогічного явища, поглиблення знань у галузі особливостей діяльності соціального гувернера з різними категоріями дітей в домашніх умовах та ознайомлення з технологіями роботи соціального гувернера в сучасних умовах.

3. КОМПЕТЕНЦІЇ

До кінця навчання студенти будуть компетентними у таких питаннях: формувати професійно орієнтований світогляд майбутнього соціального гувернера; дати характеристику виникнення і тенденції розвитку гувернерства від найдавніших часів до XXI століття; познайомити студентів з педагогічними теоріями найбільш видатних педагогів; розкрити зміст пріоритетних гувернерських методик й теорії виховання дитини в домашніх умовах; розкрити зміст роботи соціального гувернера з дітьми до одного року; висвітлити специфіку виховної діяльності соціального гувернера в сім'ї; розкрити особливості загального та творчого розвитку, навчання в домашніх умовах; узагальнити особливості роботи соціального гувернера з дітьми різних категорій; дати характеристику особливостям виховання та навчання дітей з обмеженими можливостями.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати: сутність основних категорій щодо визначення понять гувернер, гувернерство, соціальний гувернер, основні історичні напрямки роботи соціального гувернера; основні законодавчі акти, на яких базується діяльність соціального гувернера; принципи й методи роботи соціального гувернера; особливості підготовки дітей до шкільного навчання; основні напрями роботи соціального гувернера з сім'єю. Вміти: самостійно та вільно орієнтуватися в теоретичних засадах гувернерства; характеризувати змістовні компоненти роботи соціального гувернера на сучасному етапі; аналізувати психолого-педагогічні аспекти виховання дітей у сім'ї з гувернерами; організувати загартування дітей; підготувати дитину до школи; знаходити соціально-психологічний підхід до обдарованих дітей.

4. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Структура навчальної дисципліни

Таблиця 2.

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лекції	Практичні заняття	Сам. роб.	Конс.
Модуль 1. Генеза гувернерства як соціально-педагогічного явища					
Тема 1. Гувернерство в сучасних умовах: соціально-педагогічний аспект	10	1	2	6	1
Тема 2. Законодавча база діяльності соціального гувернера	6	1		5	
Тема 3. Професійно значимі та особистісні риси гувернера	10	2	2	5	1
Тема 4. Історичний аспект становлення професії гувернера	7	2		5	
Тема 5. Характеристика гувернерства від Ренесансу до XVIII століття	8	2		5	1
Тема 6. Розвиток гувернерства у XIX столітті.	7		2	5	
Тема 7. Розвиток гувернерства у XX ст. - на початку XXI ст.	8		2	5	1
Разом за модулем 1	56	8	8	36	4
Модуль 2. Основні технології роботи соціального гувернера					
Тема 8. Сучасні прогресивні методики вивчення дисциплін.	9	2	2	4	1
Тема 9. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності.	7		2	5	
Тема 10. Особливості виховання дитини першого року життя соціальним гувернером	8		2	5	1
Тема 11. Особливості навчання та виховання дошкільників.	7	2		5	
Тема 12. Методики підготовки дитини до школи.	8	2		5	1
Тема 13. Особливості взаємодії соціального гувернера з обдарованими дітьми	6		2	4	
Тема 14. Особливості виховання дітей з обмеженими властивостями	7	2		4	1
Тема 15. Зміст і методика навчально-виховної діяльності соціального гувернера.	6	2		4	
Тема 16. Особливості взаємодії соціального гувернера з батьками вихованців.	6	2		4	
Разом за модулем 2	64	12	8	40	4
Всього годин	120	20	16	76	8

5. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Таблиця 3.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	1. Законодавча база діяльності соціального гувернера. 2. Конвенція ООН про права дитини. 3. Вибіркові статті Конституції України. 4. Закон України «Про охорону дитинства». 5. Закон України «Про дошкільну освіту».	4
2	Характеристика гувернерства від Ренесансу до ХУІІІ століття. Гувернерство в епоху Відродження та Реформації. Мартін Лютер. Педагогіка «нового часу». «Материнська школа Я.А. Коменського. «Думки про виховання» Джона Локка. Ф. де Фенелон «Про виховання дівиць». Природне виховання Ж.-Ж. Руссо. Філантропізм (любов до людини) - система виховання Йоганна Базедова. Розвиток гувернерства на території Київської Русі у 18 ст. Козацьке виховання. Гувернер Григорій Савич Сковорода.	4
3	Розвиток гувернерства у ХІХ столітті. Розвиток і розквіт гувернерства в Європі у ХІХ ст. Розвиток гувернерства в Російській імперії у ХІХ ст. Розвиток освіти в Російській імперії. Система І.І. Бецького. Поділ гувернерів на домашніх наставників та домашніх вчителів. Вимоги до гувернерів. Екзамени для гувернерів. Пільги і переваги.	4
4	Розвиток гувернерства у ХХ ст. - на початку ХХІ ст. Підготувати інформаційний лист про одну із діючих організацій з навчання або надання послуг гувернантки на Україні чи за кордоном.	8
5	Сучасні прогресивні методики вивчення дисциплін. Підготувати проект, який розкриває зміст однієї з сучасних новаторських методик навчання дитини (підготувати наочний матеріал для однієї із методик).	8
6	Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності. Завдання: 1. Ознайомитися та заповнити документацію соціального гувернера. 2. Підготувати бесіду гувернера з батьками під час першого знайомства (з'ясування обов'язків та прав батьків та соціального гувернера).	8
7	Особливості виховання дитини першого року життя соціальним гувернером. Вікові періоди у дітей. Вікові особливості дитини на першому році життя. Виховання дитини першого року життя соціальним гувернером.	8
8	Особливості навчання та виховання дошкільників. Розробити індивідуальну програму навчальних занять для дитини певного віку (за вибором).	8
9	Методики підготовки дитини до школи. Виявлення ступеня готовності дитини до навчання в школі. Виявлення рівня психологічних особливостей і рис характеру вихованця, важливих для процесу навчання, а також рівня знань і їх відповідність віку дитини та вимогам сучасної школи. Методика розробки індивідуальної програми навчальних занять, коригуючих ігор тощо. Готовність дітей до шкільного навчання. Мотиваційна готовність дитини до школи. Емоційно-вольова готовність дитини до школи. Розумова готовність дитини до школи.	6
10.	Особливості виховання дітей з обмеженими властивостями. 1. Сплануйте лікувально-педагогічні заходи соціального гувернера з дітьми: Р порушеннями зору; з вадами слуху; з емоційними порушеннями; порушеннями спілкування: соматично слабкими, з дитячим церебральним	6

	паралічем. 2. Заповніть таблицю "Соціально-педагогічна допомога сім'ї, що виховує дитину-інваліда", врахувавши наступні напрями: соціально-побутові послуги, матеріальна допомога; соціально-правова допомога; соціально-реабілітаційні послуги; психологічна допомога; педагогічні послуги; соціально-медична допомога.	
11.	Особливості взаємодії соціального гувернера з обдарованими дітьми. Характеристика творчої обдарованості дитини. Типологія обдарованості. Особливості творчої обдарованості та її проблеми у дитини. Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми і їх батьками. Особливості роботи соціального гувернера з обдарованими дітьми	6
12.	Зміст і методика навчально-виховної діяльності соціального гувернера. Методика роботи соціального гувернера з морального виховання дитини. Методика трудового виховання дитини в сім'ї. Естетичний розвиток дитини та методика організації дитячих свят удома. Методика загартовування та особливості фізичного виховання дітей різних категорій в домашніх умовах. Методика статевого виховання дітей вдома. Розумове виховання та навчання дошкільників удома.	6
Разом		76 годин

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

1. Розумове виховання та навчання дошкільників удома.
2. Вибіркові статті Конституції України. Закон України «Про охорону дитинства». Конвенція ООН про права дитини.
3. Виховання та навчання в Стародавній Греції, Римі, країнах Стародавньої Азії та Сходу. Первісне наставництво у східних слов'ян.
4. Виховні можливості сім'ї як фактор формування шлюбно-сімейних уявлень у молоді.
5. Виявлення рівня психологічних особливостей і рис характеру вихованця, важливих для процесу навчання, а також рівня знань і їх відповідність віку дитини та вимогам сучасної школи.
6. Відродження інституту гувернерства як суспільно необхідного соціально-педагогічного явища в Україні.
7. Готовність дітей до шкільного навчання. Мотиваційна готовність дитини до школи. Емоційно-вольова готовність дитини до школи. Розумова готовність дитини до школи.
8. Гувернерство в епоху Відродження та Реформації (14 ст.). Мартін Лютер. Педагогіка «нового часу».
9. Гувернерство в епоху Просвітительства. Природне виховання Ж.-Ж. Руссо. Філантропізм (любов до людини) - система виховання Йоганна Базедова.
10. Гувернерство в сучасних умовах: соціально-педагогічний аспект. Визначення поняття «гувернерство».
11. Гувернерство на території Київської Русі.
12. Естетичний розвиток дитини та методика організації дитячих свят удома.
13. Закон України «Про дошкільну освіту». Законодавча база діяльності соціального гувернера.

14. Зміст і завдання курсу "Соціальне гувернерство".
15. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю.
16. Знання і вміння, необхідні дитині для вступу до школи. Підготовка дитини до школи. Дитина - лівша. Організація та самостійність виконання домашніх завдань.
17. Індивідуальне виховання в найдавніші часи.
18. Козацьке виховання. Гувернер Григорій Савич Сковорода.
19. Лицарське виховання.
20. Методи навчання грамоті, основам письма, формування елементарних математичних уявлень.
21. Методика В.Ф. Шаталова. Методика Є.Ільїна.
22. Методика випереджаючого навчання С.Лисенкової.
23. Методика Г.Домана. Система виховання за Б. Споком.
24. Методика загартовування та особливості фізичного виховання дітей різних категорій в домашніх умовах.
25. Методика роботи соціального гувернера з морального виховання дитини.
26. Методика розробки індивідуальної програми навчальних занять, коригуючих ігор тощо.
27. Методика статевого виховання дітей вдома.
28. Методика трудового виховання дитини в сім'ї.
29. Методики підготовки дитини до школи. Виявлення ступеня готовності дитини до навчання в школі.
30. Навчально-виховна методика М. Зайцева.
31. Напрями роботи соціального гувернера в сучасних умовах.
32. Огляд методик П.С. Тоцького та Б.П. і П.М. Ерднієвих, В.М. Мельника.
33. Особливості взаємодії соціального гувернера з обдарованими дітьми.
34. Особливості виховання дитини першого року життя соціальним гувернером. Вікові особливості дитини на першому році життя.
35. Особливості виховання дітей з обмеженими властивостями. Загальна характеристика дітей з особливими потребами. Проблеми життєдіяльності сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами.
36. Педагогічна система М.Монтессорі.
37. Педагогічна творчість соціального гувернера.
38. Поділ гувернерів на домашніх наставників та домашніх вчителів. Вимоги до гувернерів. Екзамени для гувернерів. Пільги і переваги.
39. Поява терміна «гувернер» (Франція, Мішель Монтень, 16 ст.). «Материнська школа Я.А. Коменського. «Думки про виховання» Джона Локка. Ф. де Фенелон «Про виховання дівчиць».
40. Професійно значимі та особистісні риси соціального гувернера.
41. Професія соціальний гувернер. Тенденції розвитку гувернерства.
42. Психолого-педагогічні особливості навчально-виховної діяльності гувернера.
43. Релігійно-церковне виховання в епоху середньовіччя.

44. Розвиток гувернерства в капіталістичних країнах. Сполучені Штати Америки. Особливості розвитку гувернерства в капіталістичних країнах на сучасному етапі.
45. Розвиток гувернерства в Російській імперії у XIX ст.
46. Розвиток гувернерства в соціалістичних країнах. Видозмінені форми гувернерства в роки СРСР. Гувернерство в роки перебудови. Педагогі-новатори.
47. Розвиток гувернерства на початку XX століття.
48. Розвиток гувернерства на території Київської Русі у 18 ст.
49. Розвиток і розквіт гувернерства в Європі у XIX ст.
50. Розвиток освіти в Російській імперії. Система П. Бецького.
51. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості.
52. Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми і їх батьками.
53. Соціокультурна реабілітація як провідна функція соціального гувернера у роботі з дитиною інвалідом.
54. Функції соціального гувернера.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«СОЦІАЛЬНЕ ГУВЕРНЕРСТВО» 4 КУРС
(спеціальність «Дошкільна освіта»)

Змістовий модуль I. Генеза гувернерства як соціально-педагогічного явища

Тема 1. Гувернерство в сучасних умовах: соціально-педагогічний аспект

1. Гувернерство в сучасних умовах: соціально-педагогічний аспект. Визначення поняття «гувернерство».
2. Професія соціальний гувернер. Тенденції розвитку гувернерства.
3. Напрями роботи соціального гувернера в сучасних умовах.

Тема 2. Законодавча база діяльності соціального гувернера

1. Законодавча база діяльності соціального гувернера.
2. Конвенція ООН про права дитини.
3. Вибіркові статті Конституції України. Закон України «Про охорону дитинства».
4. Закон України «Про дошкільну освіту».

Тема 3. Професійно значимі та особистісні риси гувернера

1. Професійно значимі та особистісні риси соціального гувернера.
2. Функції соціального гувернера.
3. Психолого-педагогічні особливості навчально-виховної діяльності гувернера.
4. Педагогічна творчість соціального гувернера.

Тема 4. Історичний аспект становлення професії гувернера.

1. Індивідуальне виховання в найдавніші часи.
2. Виховання та навчання в Стародавній Греції, Римі, країнах Стародавньої Азії та Сходу. Первісне наставництво у східних слов'ян.
3. Релігійно-церковне виховання в епоху середньовіччя.
4. Лицарське виховання.
5. Гувернерство на території Київської Русі.

Тема 5. Характеристика гувернерства від Ренесансу до XVIII століття.

1. Гувернерство в епоху Відродження та Реформації (14 ст.). Мартін Лютер. Педагогіка «нового часу».
2. Поява терміна «гувернер» (Франція, Мішель Монтень, 16 ст.). «Материнська школа Я.А. Коменського. «Думки про виховання» Джона Локка. Ф. де Фенелон «Про виховання дівиць».
3. Гувернерство в епоху Просвітництва. Природне виховання Ж.-Ж. Руссо. Філантропізм (любов до людини) - система виховання Йоганна Базедова.
4. Розвиток гувернерства на території Київської Русі у 18 ст.

5. Козацьке виховання. Гувернер Григорій Савич Сковорода.

Тема 6. Розвиток гувернерства у ХІХ столітті.

1. Розвиток і розквіт гувернерства в Європі у ХІХ ст.
2. Розвиток гувернерства в Російській імперії у ХІХ ст.
3. Розвиток освіти в Російській імперії. Система П. Бецького.
4. Поділ гувернерів на домашніх наставників та домашніх вчителів. Вимоги до гувернерів. Екзамени для гувернерів. Пільги і переваги.

Тема 7. Розвиток гувернерства у ХХ ст. - на початку ХХІ ст.

1. Розвиток гувернерства на початку ХХ століття.
2. Розвиток гувернерства в капіталістичних країнах. Сполучені Штати Америки. Особливості розвитку гувернерства в капіталістичних країнах на сучасному етапі.
3. Розвиток гувернерства в соціалістичних країнах. Видозмінені форми гувернерства в роки СРСР. Гувернерство в роки перебудови. Педагогі-новатори.
4. Відродження гувернерства на Україні.

Змістовий модуль II. Основні технології роботи соціального гувернера

Тема 8. Сучасні прогресивні методики вивчення дисциплін.

1. Методика випереджаючого навчання С.Лисенкової.
2. Огляд методик П.С. Тоцького та Б.П. і П.М. Ерднієвих, В.М. Мельника.
3. Методика В.Ф. Шаталова. Методика Є.Ільїна.
4. Навчально-виховна методика М. Зайцева.
5. Методика Г. Домана. Система виховання за Б. Споком.
6. Педагогічна система М.Монтессорі.

Тема 9. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності.

1. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості.
2. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю.
3. Виховні можливості сім'ї як фактор формування шлюбно-сімейних уявлень у молоді.

Тема 10. Особливості виховання дитини першого року життя соціальним гувернером.

1. Вікові періоди у дітей.
2. Вікові особливості дитини на першому році життя.
3. Виховання дитини першого року життя соціальним гувернером.

Тема 11. Особливості навчання та виховання дошкільників.

1. Методи навчання грамоті, основам письма, формування елементарних математичних уявлень.

2. Знання і вміння, необхідні дитині для вступу до школи. Підготовка дитини до школи. Дитина - лівша. Організація та самостійність виконання домашніх завдань.

3. Діяльність соціального гувернера з вихованцем-учнем.

4. Науково-популярні матеріали у процесі навчання дошкільників. Дитячі енциклопедії.

Тема 12. Методики підготовки дитини до школи. Виявлення ступеня готовності дитини до навчання в школі.

1. Виявлення рівня психологічних особливостей і рис характеру вихованця, важливих для процесу навчання, а також рівня знань і їх відповідність віку дитини та вимогам сучасної школи.

2. Методика розробки індивідуальної програми навчальних занять, коригуючих ігор тощо.

3. Готовність дітей до шкільного навчання. Мотиваційна готовність дитини до школи. Емоційно-вольова готовність дитини до школи. Розумова готовність дитини до школи.

Тема 13. Особливості взаємодії соціального гувернера з обдарованими дітьми.

1. Характеристика творчої обдарованості дитини. Типологія обдарованості. Особливості творчої обдарованості та її проблеми у дитини.

2. Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми і їх батьками.

3. Особливості роботи соціального гувернера з обдарованими дітьми.

Тема 14. Особливості виховання дітей з обмеженими властивостями.

1. Загальна характеристика дітей з особливими потребами. Проблеми життєдіяльності сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами.

2. Соціокультурна реабілітація як провідна функція соціального гувернера у роботі з дитиною інвалідом.

3. Взаємодія соціального гувернера з сім'єю, що виховує дитину з особливими потребами.

Тема 15. Зміст і методика навчально-виховної діяльності соціального гувернера.

1. Методика роботи соціального гувернера з морального виховання дитини.

2. Методика трудового виховання дитини в сім'ї.

3. Естетичний розвиток дитини та методика організації дитячих свят удома.

4. Методика загартовування та особливості фізичного виховання дітей різних категорій в домашніх умовах.

5. Методика статевого виховання дітей вдома.

6. Розумове виховання та навчання дошкільників удома.

ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

ТЕМА: ГУВЕРНЕРСТВО В СУЧАСНИХ УМОВАХ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

План

1. *Визначення поняття «гувернерство». Професія соціальний гувернер.*
2. *Тенденції розвитку гувернерства.*
3. *Напрями роботи соціального гувернера.*

1. Визначення поняття «гувернерство». Професія «соціальний гувернер»

Педагогічні пошуки створення ефективних умов гармонійного розвитку особистості актуалізують відновлення традиційних виховних систем минулого, однією з яких є гувернерство. Актуальності додає поширення гувернерської практики в сучасному світі, що відчутно впливає на моральне та інтелектуальне формування націй, від чого значною мірою залежить майбутнє кожної держави. Нині відродження й удосконалення гувернерського напрямку освітньо-виховної діяльності набуває нової сутності та має попит як у процесі виховання дитини в родині, так і в закладах, що виховують дітей, позбавлених батьківського піклування. Саме в контексті догляду за дітьми з обмеженими можливостями та сиротами здебільшого розглядається можливість діяльності соціальних педагогів як гувернерів.

Становлення та функціонування інституту домашніх вихователів в історичній ретроспективі, переваги й недоліки розвитку гувернерства в сучасних умовах, підготовку гувернерів вивчають А. Бардінов, Л. Кобилянська, Н. Ковалевська, Є. Сарапулова, С. Теплюк, О. Шароватова та ін. Оскільки недостатнім є дослідження соціально-виховного потенціалу гувернерства, це актуалізує пошук відповідного аспекту цього педагогічного явища. Для виявлення соціально-педагогічного значення гувернерської діяльності в сучасних умовах, його перспектив необхідно вирішити такі завдання: визначитися з основними поняттями, змістом, сутністю гувернерства, визначити напрями його розвитку, обґрунтувати соціально-педагогічний аспект, зазначити специфіку роботи соціального гувернера.

Досить вичерпною в сучасній педагогічній літературі є характеристика історичних аспектів гувернерства, психолого-педагогічних засад навчальної та виховної роботи гувернера, що дозволяє скласти певне уявлення про функціонування цього виду педагогічної діяльності. Так, наприклад, Є. Сарапулова пропонує одинадцять етапів становлення гувернерської діяльності за ознаками індивідуального підходу до особистості вихованця, виховних можливостей та підготовленості до фахової діяльності людини, яка займається організацією умов для розвитку особистості, підтримання державою та організацією підготовки гувернерів як вихователів та вчителів.

Здавна вважалося, що *гувернерство* - це діяльність наставника освіти й виховання в домашніх умовах. Гувернер кваліфікувався з приводу того, якою саме діяльністю займався: іноді він тільки вчив підопічного, викладав для нього окремі дисципліни, але й були домашні вихователі, які мали виховувати гармонійно розвинуту особистість у широкому розумінні цього поняття. Також у історичних джерелах можна знайти згадку про гувернерів, які координували освітню діяльність з вихованцем, залучали до співпраці інших фахівців водночас з власною виховною роботою.

Дійсно, **гувернерство** - нестандартне педагогічне явище, яке іноді має суттєві переваги перед колективною формою навчання та виховання, що полягають у індивідуальному підході до особистості вихованця, можливості творчого пошуку методик та технологій виховання, своєчасного коригування дій наставника залежно від ситуації виховання.

На думку Є. Сарапулової, **гувернерство** - це цілісна педагогічна система й окрема галузь педагогіки, що вивчає особливості індивідуалізованого формування в домашніх умовах освіченої, гармонійно розвиненої, комунікабельної особистості з активною життєвою позицією.

Нині актуальним виявляється повернення до теми *гувернерства*, але із словом «соціальне». Сучасність потребує появу нового фахівця - **соціального гувернера**, який і має реалізовувати індивідуальний підхід у соціальному вихованні та активізувати соціальний розвиток особистості в гувернерській діяльності. У стандарті базової підготовки соціальних педагогів рівня «бакалавр» з'явилася така дисципліна, як «Технології роботи соціального гувернера». Гувернер та соціальний гувернер — це не тотожні поняття, і треба визначитися зі специфікою відповідної діяльності.

На перший погляд може здаватися, що не можливо поєднати педагогічні явища, які здаються протилежними: індивідуальний підхід у гувернерстві та соціальний розвиток особистості в соціальній педагогіці. Але саме поєднання змістовної складової соціального виховання та індивідуального підходу уможливило оптимізацію споконвічного протиріччя між особистісним та соціальним розвитком. Якщо зважати тільки на індивідуальний підхід у гувернерстві, то навіть за умови вдалої організації такої виховної діяльності особистість розвивається дещо однобічно: здебільшого порушується формування комунікативних здібностей, не відбувається усвідомлення себе як частини певної групи, соціуму. Навіть якщо дитина відвідує гуртки та секції, спілкування з однолітками має обмежений характер, і тому мають додатково створюватися умови для її соціального розвитку. У цьому допоможе соціальне виховання як процес створення умов для розвитку соціальності особистості.

Водночас у сучасному неоднозначному соціальному просторі, коли виховання гармонійно розвинutoї особистості потребує нових орієнтирів, індивідуальний підхід виявляється ефективним. А оскільки соціальне виховання - складова цього гармонійного розвитку, то індивідуальний підхід гувернерства стає актуальним у соціальному вихованні, зокрема якщо йдеться про процес індивідуалізації на підґрунті адаптації та інтеграції в соціум, як ієрархії соціального розвитку особистості.

2. Тенденції розвитку гувернерства

Розвиток досліджуваного педагогічного явища на сучасному етапі характеризується певними тенденціями.

По-перше, гувернерство займає проміжне положення між загальноосвітньою системою й виключно індивідуальним напрямом освіти, оскільки сучасні діти здебільшого відвідують школу й гувернер виступає в ролі «додаткового помічника». У сучасних умовах дитині пропонується індивідуальне та колективне виховання. Лише виняткові обставини примушують батьків залучати до суто домашньої освіти гувернерів-учителів, які в змозі надати певний стандарт освіти в обмежених умовах (діти з обмеженими можливостями або ті, які мають важкі хронічні захворювання).

По-друге, гувернер радше виконує роль вихователя та наставника, ніж учителя, хоча остання не виключається. Саме функції організації виховання та його координації є одними з провідних для сучасного гувернера, зокрема із соціально-педагогічних позицій. За поодинокими винятками, самотійно жодна людина, навіть дуже кваліфікована та педагогічно обдарована, не зможе залучити дитину до всієї сукупності видів діяльності, якими може оволодіти сучасна особистість, яка розвивається. Та цього навіть і не потрібно. Не завжди для того, щоб доторкнутися, наприклад, до музичної творчості, сучасному гувернеру треба самому володіти інструментом на пристойному рівні. Для цього є фахівці. А врахувати таку можливість для дитини сучасний гувернер повинен. Це стосується й інших видів творчої чи спортивної діяльності.

Звичайно, гувернер має бути різнобічно розвиненою особистістю, але для такого вихователя першочерговими є наявність педагогічного хисту та майстерності.

По-третє, діяльність гувернера в родині обмежена віком дитини (дошкільний або молодший шкільний вік). З огляду на Базовий компонент дошкільної освіти саме гувернер спроможний ефективно впливати на розвиток дітей цього віку, якщо вони не відвідують дошкільних закладів. Сучасні публікації щодо гувернерства переважно стосуються дітей дошкільного віку, які не відвідують дошкільні заклади. Дійсно, гувернер - незамінний професійний вихователь для цього вікового періоду, однак матеріальне розшарування сучасних сімей зумовлює перевагу такої форми виховання тільки для дуже заможних родин. На наш погляд, не виправданим є такий підхід, коли вік вихованця обмежений певним періодом, а також матеріальним становищем родини. Соціально-педагогічний підхід до гувернерської діяльності має нівелювати ці недоліки та запропонувати варіанти гармонійного вирішення суперечностей організації виховання, його фінансування та добору контингенту фахівців для роботи.

По-четверте, іноді функції гувернера збігаються з функціями інших фахівців. У працях сучасних учених простежуються погляди, що буквально ідентифікують гувернера з дефектологом або сімейним соціальним педагогом чи соціальним працівником. Наприклад, Л. Кобилянська в статті під назвою «Сімейне гувернерство як один з напрямів професійної діяльності соціального педагога» зазначає, що «в діяльності сімейного соціального педагога

пріоритетними повинні стати індивідуальні форми роботи, реальна допомога сім'ї, що опинилася в кризовій ситуації». На її думку, «соціальний гувернер здатен і повинен надавати освітню, посередницьку та психологічну допомогу». Дійсно, гувернер повинен знати, як працювати з дітьми з особливими потребами, тобто володіти азами дефектології та корекційної педагогіки, а також обов'язково має активізувати виховний потенціал родини, але, на нашу думку, соціально-педагогічний потенціал гувернерства реалізуватиметься через соціальне виховання як одну з провідних категорій цієї науки.

3. Напрями роботи соціального гувернера

Є. Сарапулова запропонувала специфіку діяльності гувернера. Підкреслимо серед них саме ті особливості, які відбивають соціально-педагогічний аспект. Наприклад: формування у вихованця адекватної самооцінки, культуровідповідність виховання, підготовка вихованця до активної практичної діяльності, урахування вікових та гендерних аспектів виховання. Ці беззаперечні переваги, які дозволяє реалізувати індивідуальний підхід у гувернерській діяльності, можуть бути посилені за рахунок такої соціально-педагогічної специфіки: формування соціальних цінностей у процесі індивідуальної діяльності гувернера, залучення до різноманітних видів позитивної соціальної діяльності, реалізація особистості вихованця в просоціальній поведінці.

Соціальний гувернер - фахівець із соціального виховання, який реалізує його в домашніх умовах або в умовах, наближених до таких, та базує свою діяльність на індивідуальному підході. Можна сказати, що соціальний гувернер транслює цінності соціального виховання на індивідуальному рівні або урізноманітнює індивідуальну виховну діяльність соціальною складовою. З одного боку, діяльність соціального педагога, який займається гувернерською діяльністю, порівняно з традиційним гувернером звужена, оскільки він не викладач і не вчитель, з іншого, - вона розширюється за рахунок організаційної та координаційної функції й можливості розвитку соціальності особистості.

Отже, можна визначити *напрями роботи соціального гувернера*.

1. Соціально-виховна діяльність з дітьми різного віку, а також соціально-педагогічна підтримка людей, які цього потребують, протягом життя (обдаровані, люди з особливими потребами, люди похилого віку та ін.).

2. Реалізація соціального виховання в умовах індивідуальної домашньої освіти та виховання щодо дітей, батьки яких зацікавлені в залученні фахівця з організації ефективної виховної роботи.

3. Індивідуальна робота з обдарованими дітьми або з дітьми, які мають соціальні відхилення з метою соціально-педагогічної корекції.

4. Налагодження міжпоколінних стосунків у родині (у цьому аспекті дещо перехрещуються функції сімейного соціального педагога та соціального гувернера, але цей напрям діяльності незамінний в індивідуальному підході щодо трансляції соціальних цінностей).

5. Сприяння формуванню батьківських об'єднань у територіальній громаді, які мають за мету поліпшення виховання дітей та гармонізації умов життєдіяльності соціального середовища.

6. Підвищення педагогічної культури батьків, активізація виховного потенціалу родини та формування навичок усвідомленого батьківства.

Окремо зазначимо, що незамінною є діяльність соціального в дитячих будинках сімейного типу. Таку роль можуть виконувати прийомні батьки або соціальний педагог-куратор, який має гувернерську підготовку.

Загальний зміст діяльності соціального гувернера з об'єктом виховної діяльності, окрім традиційних виховних напрямів, може охоплювати:

- ✓ формування соціальної компетентності об'єкта виховання, сприяння перетворенню його на суб'єкта власного соціального розвитку;
- ✓ підвищення ефективності міжособистісних та соціальних комунікацій людини, з якою працює;
- ✓ виявлення здібностей вихованця, забезпечення соціального комфорту в процесі розвитку обдарованих особистостей;
- ✓ інтеграція вихованця до соціального середовища, що сприятиме формуванню його адекватної оцінки соціуму та свого місця в ньому;
- ✓ формування соціальної активності та відповідальності в процесі реалізації завдань соціального виховання;
- ✓ розвиток навичок соціальної самоорганізації життя;
- ✓ зміст діяльності соціального гувернера з оточенням вихованця та в соціальному середовищі;
- ✓ діагностування стилю сімейного виховання та його активізація чи корекція в разі потреби;
- ✓ виявлення позитивного соціального потенціалу мікросоціуму, у якому мешкає вихованець, залучення виховних можливостей територіальної громади до гувернерської діяльності;
- ✓ залучення до виховання та розвитку особистості різноманітних позаосвітніх та дозвіллевих закладів.

Таким чином, розглянувши сучасне значення гувернерства, зокрема соціально-педагогічний аспект цього виду виховної діяльності, зазначимо, що традиційні складові виховних систем минулого інтерпретуються в сучасних умовах, розширюється контингент вихованців, відбувається поєднання індивідуальної та колективної форм виховної роботи, затребуваним стає такий фахівець, як соціальний гувернер.

Соціальний гувернер - фахівець з організації соціального виховання на індивідуальному рівні — може працювати з людьми, які мають особливі потреби, обдарованими людьми, дітьми, які позбавлені батьківського піклування в соціальних установах. Особливості соціально-педагогічного аспекту полягають у розширенні напрямів виховної роботи гувернера, поглибленні соціально-виховного змісту діяльності.

ТЕМА: ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧИМИ ТА ОСОБИСТІСНІ РИСИ СОЦІАЛЬНОГО ГУВЕРНЕРА

План

1. Функції соціального гувернера.
2. Психолого-педагогічні особливості навчально-виховної діяльності гувернера.
3. Педагогічна творчість соціального гувернера.

1. Функції соціального гувернера

Соціально-економічні, політичні та культурні трансформації у розвитку сучасного українського суспільства обумовлюють необхідність модернізації освітньої системи на всіх її рівнях. Серед пріоритетних завдань є відхід від авторитарної педагогіки, орієнтація на гуманізацію навчально-виховного процесу, створення умов для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожної особистості, відкриття її унікального "Я". У Законах України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", "Про загальну середню освіту" визначено, що формування самобутньої особистості, її освіта і виховання може відбуватися не тільки в освітніх закладах, а у процесі індивідуального навчання і виховання в умовах сім'ї за допомогою відповідного спеціаліста.

Зміна освітніх і виховних орієнтирів потребує пошуку нових, або використання вже відомих і адаптованих до сучасних умов ідей, поглядів, концепцій тощо. З часу проголошення незалежності України відкрилися широкі можливості для переосмислення чи нового сприйняття теоретичних надбань і практичного досвіду минулого, які розкривалися тенденційно або з ідеологічних причин несправедливо замовчувалися. У контексті зазначеного вище, актуальним є *відродження інституту гувернерства*, як системи особистісно орієнтованого виховання і навчання в домашніх умовах, що майже упродовж століття знаходилася у забутті.

Гувернерство як педагогічне явище "постало з потреби формування яскравої неординарної особистості, здатної здійснювати подальший поступ людської цивілізації" [5, 4]. За багатовікову історію воно неодноразово довело ефективність свого існування і на сьогодні є "життєво необхідною галуззю педагогіки, без якої не можна обійтися" [5, 86].

Слід звернути увагу, що соціальний гувернер може працювати з усіма віковими категоріями дітей, крім немовляти, тобто дітьми переддошкільного, дошкільного і шкільного віку. Період від народження до одного року - це час, коли дитина адаптується до зовнішнього світу, і тому, на наше глибоке переконання, з нею мають перебувати виключно близькі люди - мати й батько.

Варто також відзначити, що діяльність соціального гувернера зорієнтована на роботу з усіма категоріями дітей (незалежно від наявності чи відсутності у них проблем), а саме: фізично і психічно здоровими, з обмеженими функціональними можливостями, з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованими дітьми.

На підставі викладено вище можна визначити такі *функції соціального гувернера*: діагностична, прогностична; соціалізуюча; виховна; освітня; комунікативна; попереджувально-профілактична; організаторська; консультативна; охоронно-захисна; корекційно-реабілітаційна; соціально-терапевтична; посередницька.

Розкриємо їх сутність.

Діагностична функція спрямована на вивчення, аналіз й оцінювання індивідуальних особливостей, стану фізичного і психічного здоров'я, рівня вихованості, успішності дитини, проблем (якщо такі існують) соціально-психологічного, дидактичного та виховного характеру на основі сучасних методів педагогіки, психології, соціології. Крім того, соціальний гувернер має звернути увагу на вивчення традицій, ціннісних орієнтацій, виховного потенціалу, інтересів, потреб, проблем сім'ї; рівня психолого-педагогічної культури батьків; особливостей спілкування дитини з дорослими членами сім'ї; місця і ролі дитини у сім'ї.

Прогностична функція полягає у визначенні й розробці програми соціально-педагогічної роботи з дитиною на основі врахування її індивідуальних та вікових особливостей, рівня розвитку, побажань батьків; виборі методів, засобів і прийомів, які дозволяють у заданих умовах та встановлений час досягнути поставленої мети; передбаченні результатів діяльності в цілому та різних її аспектів зокрема, що забезпечать максимальну результативність за розумних витрат зусиль і часу.

Соціалізуюча функція передбачає формування у дитини основних соціальних норм і цінностей, розвиток навичок соціальної самоорганізації життя, здатності орієнтуватися в навколишньому світі, інтеграцію до соціального середовища.

Виховна функція спрямована на формування у дитини загальнолюдських і національних цінностей, моральних понять, поглядів і переконань, вироблення навичок і звичок моральної поведінки; розвиток естетичних потреб, смаків і почуттів, художніх здібностей і творчої діяльності, культури взаємодії з природою; забезпечення повноцінного фізичного та інтелектуального розвитку.

Освітня функція передбачає розвиток у дитини потреби в отриманні знань, неперервній освіті; формування позитивної мотивації навчання; розвиток мовлення, мислення, емоційно-вольової сфери. Крім того, соціальний гувернер має звернути увагу і на просвіту батьків, підвищення рівня їх педагогічних знань та умінь, формування бажання займатися самоосвітою.

Комунікативна функція полягає у встановленні доцільної, конструктивної взаємодії з дитиною, батьками та іншими членами сім'ї. Завдання соціального гувернера у реалізації цієї функції полягає у дотриманні основних правил та норм спілкування, доборі оптимальних прийомів і засобів комунікативного впливу, попередженні та подоланні конфліктних ситуацій.

Попереджувально-профілактична функція полягає у запобіганні та обмеженні причин соціальної дезадаптації дитини; попередженні та подоланні негативних явищ, конфліктних ситуацій, які здатні антипедагогічно вплинути на неї; проведенні роз'яснювальної роботи щодо впливу шкідливих звичок на

здоров'я та життєдіяльність особистості; формуванні і пропагуванні здорового способу життя; організації соціально-позитивної діяльності через відвідування позашкільних навчально-виховних закладів.

Організаторська функція передбачає залучення вихованця до різних видів діяльності, організацію співробітництва з батьками у досягненні поставленої мети; забезпечення змістового дозвілля дитини; налагодження співпраці та партнерства з різними спеціалістами та соціально-виховними інституціями.

Консультативна функція спрямована на допомогу батькам у вивченні і розумінні питань сімейного виховання; наданні порад і рекомендацій щодо розвитку і виховання їхньої дитини, корекції її поведінки, відхилень у розвитку; знаходження ефективних шляхів взаємодії дорослих і дитини, створення атмосфери взаєморозуміння, співробітництва.

Охоронно-захисна функція полягає в обстоюванні і захисті прав та інтересів дитини на життя, освіту, дозвілля, свободу слова, отримання інформації, висловлення власної думки на основі відповідної нормативно-правової бази; створенні умов для повноцінного розвитку вихованця, віри в себе, в можливість досягнення позитивних результатів; збереженні і зміцненні фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини.

Корекційно-реабілітаційна функція має на меті здійснення корекції виховних впливів на дитину з боку сім'ї, соціального середовища, зміну і вдосконалення її особистісних якостей, особливостей життєдіяльності; допомогу дитині з обмеженими функціональними можливостями у досягненні оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівня розвитку, озброєння її навичками самообслуговування, сприяння соціальній адаптації, залучення до участі у суспільному житті.

Соціально-терапевтична функція спрямована на вчасне подолання кризових ситуацій та проблем дитини і сім'ї, пропонування шляхів і засобів для самостійного вирішення і подолання труднощів, стимулювання впевненості у собі.

Посередницька функція полягає у налагодженні взаємодії з різними соціальними інституціями (медичними, освітніми, культурними закладами, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, неурядовими організаціями) та фахівцями (лікарями, дефектологами, реабілітологами, психологами, вихователями дошкільних закладів, учителями, викладачами-репетиторами, викладачами музичних, хореографічних, художніх шкіл та студій, керівниками гуртків, секцій, спеціалістами служб та центрів у справах сім'ї, представниками громадських організацій тощо), які сприятимуть соціальному становленню і розвитку дитини.

Вказані функції домінують залежно від потреб та конкретних ситуацій, що виникли у дитини.

На основі функцій визначимо **напрями роботи соціального гувернера**, а саме це:

- здійснення індивідуального соціального виховання і розвитку дітей переддошкільного, дошкільного та шкільного (переважно молодшого та середнього) віку, захист їхніх прав та інтересів;

- організація індивідуальної роботи з дітьми з обмеженими функціональними можливостями, дітьми з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованими дітьми з метою соціально-педагогічної допомоги і підтримки, корекції їхнього розвитку, нейтралізації негативного впливу середовища; установа співробітництва з батьками дитини, підвищення їх педагогічної культури, допомога у виконанні функцій вихователів;

- налагодження співпраці з різними соціальними інституціями та спеціалістами;

- удосконалення власної професійної діяльності.

2. Психолого-педагогічні особливості навчально-виховної діяльності гувернера

Є.Г.Сарапулова у монографічному дослідженні «Психолого-педагогічні основи навчально-виховної діяльності гувернера» зазначає, що для гувернерства, як форми індивідуального виховання й навчання дітей, характерні такі ознаки:

- 1) виховання і навчання дитини є індивідуалізованими;

- 2) навчання й виховання дитини відбувається в домашніх умовах (у сім'ї) або в освітньо-виховній установі закритого типу, де створюється мікроклімат, наближений до умов родинного виховання;

- 3) педагогічний процес організовується таким чином, щоб діти сприймали гувернера як близьку людину, і його авторитет у їхніх очах був не нижчим, аніж авторитет батьків.

Вихідними характеристиками гувернерської системи, які відрізняють її від систем колективного навчання й виховання, автор називає 14 психолого-педагогічних особливостей навчально-виховної діяльності гувернера, виокремлених у процесі дослідження кращих методик індивідуального домашнього навчання й виховання та педагогічної спадщини видатних гувернерів різних епох, а саме:

- 1) ретельне вивчення якостей, нахилів, уподобань вихованця і якнайповніше врахування їх при розробці індивідуальної навчально-виховної системи для кожної конкретної дитини;

- 2) рівномірний розподіл уваги вихованців між трьома напрямками виховання: вихованням фізичним, вихованням моральним і вихованням розумовим. Побудова навчально-виховного процесу з метою збереження й покращення здоров'я дитини, запобігання перевтомі вихованця від занять, прищеплення йому навичок здорового способу життя;

- 3) підготовка вихованця до активної практичної діяльності у дорослому віці, яка здійснюватиметься у відповідності з природними задатками дитини та належністю її до певного суспільного стану;

- 4) орієнтація процесу домашнього навчання на розвиток мислення учня та на засвоєння дитиною тільки життєво важливого матеріалу, який вона змогла б застосувати на практиці;

- 5) побудова індивідуалізованої навчально-виховної системи з урахуванням відмінностей у вихованні дівчаток і хлопчиків;

6) цілеспрямоване формування у дітей таких позитивних рис, як працьовитість, серйозне й сумлінне ставлення до виконуваної справи, розсудливість, завбачливість;

7) культуровідповідність виховання;

8) зміни стилю виховання, пов'язані з віковими особливостями дитини і переходом її до іншої вікової групи;

9) застосування спеціальних дієвих систем для перевиховання дітей у домашніх умовах;

10) запобігання виникненню у дітей нервових та психічних захворювань;

11) використання ефективних методик для поступової переорієнтації дитини з виховання на самовиховання, з навчання на самоосвіту;

12) формування у вихованця оптимальної самооцінки;

13) плекання гарних манер у вихованця, навчання його майстерності ділового й неформального спілкування, вміння висловлювати свою думку. Навчання дитини розбиратися в людях, впливати на них, уникати конфліктів, діяти в неординарних ситуаціях;

14) застосування у навчальній практиці кількох методик з метою вибору оптимальної для кожної окремої дитини.

Завдяки цим психолого-педагогічним ознакам, гувернерська система завжди відзначалася особливою ефективністю.

Н.М. Савельєва, виходячи із кваліфікаційних характеристик гувернера, розроблених *С. Теплюк, З.Г. Зайцевою*, виділяє **загальні вимоги до змісту професійних знань і вмінь гувернера**, незалежно від того, з якою категорією дітей він працюватиме, і **спеціальні**, які визначаються особливостями тієї чи іншої категорії дітей .

Так, гувернер будь-якої спеціалізації повинен володіти знаннями із:

- загальної, вікової, педагогічної, соціальної психології, психології сім'ї;

- загальної, дошкільної, соціальної, реабілітаційної педагогіки, дефектології, медико-соціальних основ роботи з дітьми; основ соціальної роботи з сім'єю;

- фізіології, анатомії дитини, основ гігієни та педіатрії;

- методик навчання і виховання дітей різного віку;

- повинен добре володіти державною та іноземною мовами;

- мати високий загальний рівень розвитку.

Слід зауважити, що робота гувернера (домашнього педагога) висуває свої вимоги не лише до його професійного рівня, а й до **особистісних якостей**. Необхідність увійти в сім'ю, не порушивши її внутрішнього життя, вселити довіру, привернути до себе усіх членів сім'ї, завоювати серце дитини - це лише деякі умови успішності роботи гувернера. Відповідність ним залежить від психологічної підготовки педагога, від наявності у нього **таких моральних якостей**, як доброзичливість, повага до людей, щирість у стосунках з ними, розвинуте почуття такту, витримка.

Домашній педагог має сприяти встановленню в сім'ї атмосфери взаєморозуміння, взаємоповаги, тепла, ставлення до дитини як суб'єкта. Він обмежує насильство (психічне, фізичне) й агресивність батьків відносно

дитини, оскільки бере на себе монотонну щоденну виховну роботу. Нерідко домашній педагог стає довіреною особою дитини, зберігачем її дитячих таємниць, що є особливо важливим, бо професійний педагог виступає посередником між дитиною і батьками, які не завжди розуміють особливості її розвитку, пояснюючи окремі з них примхами, впертістю.

Слід також наголосити, що засвоєння теоретичного й практичного досвіду відбувається саме крізь призму особистості з її індивідуально-психологічними й соціальними особливостями, що і визначає певною мірою рівень її професіоналізму, якість набуття фахових знань, умінь, навичок.

3. Педагогічна творчість соціального гувернера

Гувернер обов'язково повинен бути *особистістю творчою*, для якої характерні стійка, високого рівня спрямованість на творчість, творчий стиль педагогічної діяльності, наявність здібностей, мотивів, знань і умінь, серед яких важливе місце посідають організаторські здібності, ініціативність, активність, наполегливість, увага і спостережливість, мистецтво нестандартно мислити, дослідницький підхід до аналізу навчально-виховних ситуацій і творчого розв'язання педагогічних завдань, самостійність суджень і висновків, емоційно-вольові якості, завдяки яким утворюється продукт, який відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю, у чому важливу роль відіграють такі неусвідомлювані компоненти розумової активності, як уява, інтуїція та імпровізація, а також потреба у самоактуалізації, у розкритті і розширенні своїх творчих можливостей.

Дослідники проблеми творчості під готовністю педагога до організації творчої діяльності розуміють сформованість у нього відповідних рис і якостей особистості, а саме:

- усвідомлення себе як творчої індивідуальності, наявності творчої активності, самостійності;
- потреби у творчій взаємодії з вихованцями;
- наявності знань, умінь, навичок, досвіду організації процесу пізнання, праці, спілкування як творчої діяльності [2, с. 104].

Педагогічна творчість визначається як діяльність, яка відрізняється якісно новими підходами до організації навчально-виховного процесу у будь-яких умовах і яка формує високоерудовану, з точки зору сучасної науки, творчо мислячу людину.

Головними ознаками педагогічної творчості, як і творчості у цілому, є:

- створення нового або істотно вдосконалення відомого;
- оригінальність, неповторність продукту діяльності, її результатів;
- взаємозв'язок творчості і самотворчості, самотворення, тобто творча людина постійно працює над собою, над створенням нового [2, с. 105].

Розглядаючи деякі рекомендації учених, які дозволяють внести елемент творчості у звичні дії, слід виходити з того, що будь-яка технологія - це перш за все система. Вона вміщує такі основні компоненти: діагностування, цілепокладання, проектування, конструювання, змістовий (інформаційний) компонент, організаційно-діяльнісний і контрольо-управлінський.

Для того, щоб педагог-гувернер розвивав свою професійну творчість, необхідним є *створення педагогічних умов* у реально існуючому навчально-виховному процесі, які сприяють прояву і розвитку його творчої індивідуальності, формуванню у нього авторської педагогічної технології. До них належать:

- формування професійного ідеалу і вироблення на його основі індивідуального стилю діяльності;
- проектування цілісного навчально-виховного процесу на основі співпраці, сумісної творчої діяльності всіх його учасників;
- розроблення та використання технологій рефлексивної діяльності вихованців та педагогів у спільній діяльності;
- узгодження об'єктивних умов та індивідуальних особливостей педагога;
- наявність творчої лабораторії педагога-гувернера (банку психолого-педагогічних ідей про розвиток особистості і її виховання; наукової, навчально-методичної, педагогічної та художньої літератури про виховання дітей; моделей систем і програм виховання; варіативних технологій виховного процесу; передового досвіду виховання; відеотеки, різноманітного демонстраційного матеріалу та ін.) [2, с. 117].

Характеризуючи роботу педагога-гувернера, як і педагога взагалі, слід наголосити, що педагогічна праця не творчою не буває і бути не може. Тому що неповторними є діти, обставини, особистість самого педагога, і будь-яке педагогічне рішення має виходити з цих завжди нестандартних факторів.

Розвиток педагогічного знання, ріст кількості методів, засобів, форм виховання, виявлення все більшої кількості факторів, що впливають на виховні відносини, робить педагогічну діяльність надмірно складною. Сучасному педагогу усе складніше оволодівати цими знаннями і вміннями і ще складніше ними користуватися.

ТЕМА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЇ ГУВЕРНЕРА

План

1. *Індивідуальне виховання в найдавніші часи.*
2. *Виховання та навчання в Стародавній Греції, Римі, країнах Стародавньої Азії та Сходу.*
3. *Первісне наставництво у східних слов'ян.*
4. *Релігійно-церковне виховання в епоху середньовіччя. Лицарське виховання.*
5. *Гувернерство на території Київської Русі*

1. Індивідуальне виховання в найдавніші часи

Провідною метою виховання у первісному суспільстві була необхідність передати молодшому поколінню суму знань і вмінь, потрібних для елементарного виживання. Оскільки суспільні функції чоловіків і жінок уже в ті часи суттєво відрізнялися, виховання дівчаток і хлопчиків мало істотні відмінності. В епоху середнього палеоліту, коли панував груповий шлюб, батько дитини, як правило, був невідомим, і родинні зв'язки визначалися за материнською лінією, дітей до 5-6 років виховували матері. Потім дівчатка залишалися з матерями у жіночих житлах, а хлопчиків селили з чоловіками у спеціальних чоловічих помешканнях.

Вихованням найменших займалися переважно старші діти й літні люди. Дівчаток учили виконувати жіночу роботу. Наставники з чоловіків чи підлітків навчали хлопчиків премудростей полювання, виготовлення зброї, знарядь праці, залучали до посильної роботи, чоловічих розваг, ритуалів тощо.

*Ці наставники й були **першими гувернерами**.*

Як бачимо, гувернерство зародилося іще до того, як сформувалася сім'я.

Гувернерство виконувало відразу кілька функцій:

1) дітей виховували й навчали досвідчені люди, що мали схильність до роботи з молодшими поколіннями, тож діти отримували найкращу підготовку до життя;

2) водночас наставники піклувалися про своїх підопічних, як батьки, сприймалися як близькі люди, оскільки постійно перебували разом із дітьми, завдяки чому для вихованців створювався психологічний комфорт, цим підсилювався авторитет педагогів.

Уже у ті давні часи наші далекі предки усвідомлювали, що формування чоловічого й жіночого стереотипу поведінки значною мірою залежить від оточення, у якому формується характер дитини. Цей досвід до нинішніх днів є провідним в орієнтації гувернерської практики.

Люди пізньопалеолітичної доби жили уже сім'ями, об'єднаними у великі роди-стоянки. В цю епоху помітно підвищується значення навчання молодшого покоління промислів і ремесел. Набуває поширення як колективне, так і індивідуальне навчання. Спостережливість і життєвий досвід підказали нашим далеким предкам, що дітей, які виявили особливу схильність до якогось ремесла, ефективніше навчати індивідуально. Ця ідея пізніше ляже в основу гувернерської практики.

Зростання економічної і соціальної ролі чоловіка в суспільстві привело до розпаду материнського роду й еволюційної заміни його родом батьківським. Враховуючи досвід попередніх поколінь, родова община практикувала виховання дітей починаючи з 5-6-літнього віку, за межами рідної сім'ї. Дітей почали віддавати на виховання у будь-яку сім'ю, не споріднену за материнською лінією. До завершення епохи розпаду первіснообщинного ладу, коли соціальна диференціація суспільства повністю визначилася (як, наприклад, у східних слов'ян), загальноприйнятим стало віддавати на виховання дітей з привілейованих родин у сім'ї рядових общинників.

Це був *другий етап розвитку гувернерства*. Із системи виховання суспільного, колективного воно перетворюється на систему індивідуального домашнього виховання. Практичний досвід довів, що дітей більш мудро й раціонально виховують чужі люди, розум яких не засліплений безмежною батьківською любов'ю. Разом із тим дитина найкраще розвивається в оточенні сім'ї, в умовах індивідуального педагогічного підходу. На цьому етапі гувернерство ще не стало професійним. Роль гувернерів виконували батьки сім'ї, яка приймала до себе дитину.

Зазначені особливості родинного виховання у найдавніші часи були характерними фактично для усіх народів. Така практика поєднує дві тенденції, надалі використані у гувернерстві:

- 1) розуміння, що сторонні люди об'єктивніше підходять до виховання дитини і тому мають кращі результати;
- 2) усвідомлення, що колективне виховання не може виступати єдиною універсальною формою в педагогічній системі і для творення яскравої особистості важливий індивідуальний підхід.

Важливим виховним обрядом була посвята у повноліття. У первісному суспільстві віковий та статевий поділ праці був головною, а на ранніх етапах історичного розвитку єдиною формою організації господарства. Тому перехід хлопчиків та дівчат у стан дорослих становив надзвичайно важливий епізод їхнього життя й життя всіх представників роду.

В основу обряду посвяти підлітків "у дорослих" покладено турботу про їхню підготовку до самостійного життя, введення у коло сімейних та громадських обов'язків, виховання мужніх, сміливих, спритних, кмітливих, фізично витривалих мисливців. Стати вправним мисливцем чи рибалкою, за переконаннями наших предків, міг тільки той, хто засвоїв необхідну кількість магічних прийомів і заклинань, звернених до духів та божеств. Посвята у повноліття здійснювалася в кілька етапів. Групу хлопчиків на досить тривалий період (від кількох тижнів до кількох місяців) селили у таємному (священному) місці серед лісу. Це могла бути печера чи землянка. Там вони проходили тяжкі фізичні випробування: їх підвішували до ритуальних шибениць; змушували ходити по розпеченому камінню, стрибати з ритуальної вежі, боротися, перепливати річку, бігати на значні відстані; випробовували голодом, спрагою, побоями тощо. Практикувалося розмальовування тіла; нанесення татуювання або рубцювання шляхом нарізів на тілі чи припікання; змащування жирами; використання масок тотемічних тварин і божеств; обрядові танці; гра на

ритуальних музичних інструментах; моральні повчання; вивчення мисливської магії та способів надання медичної допомоги тощо. Існувала ціла низка заборон: на споживання певної їжі, на спілкування з жінками та ін. У зв'язку з тим, що середня тривалість людського життя тоді становила близько 23 років, випробовували хлопчиків віком від 9 до 16 років. Керували і проводили таїнство *знахарі, чаклуни, старійшини*. Вони виступали у ролі *найдавніших професійних гувернерів-наставників*, які певний період займалися винятково вихованням і навчанням дітей. ***Гувернерство піднялося на третій щабель свого розвитку.***

Групу хлопців, яка вдало завершила випробування, допускали до другого етапу. Цих підлітків називали "вовченятами" (на честь тотемічної тварини вовка) і на 2-3 місяці виганяли у ліс. Вони разом мусли побудувати чи знайти собі житло, виготовити зброю, прогудуватися, захиститися від хижих звірів та ворогів. Третій, останній етап - повернення "мужніх, самостійних, повнолітніх чоловіків" на свою стоянку та врочистості з приводу появи у роду нових захисників і годувальників.

Дівочі посвяти відбувалися простіше й скромніше. Вони полягали в ізоляції дівчат від інших членів роду на певний період, заборонялося вживати деякі продукти, ходити окремими дорогами, торкатися човна та промислового інвентарю тощо. Під час ізоляції дівчата проходили курс навчання у найстарших і наймудріших жінок роду, які виконували роль найдавніших гувернанток - тимчасових наставниць, опановували основами любовної й побутової магії, сприймали ази догляду за дитиною, вивчали застосування лікарських рослин та ін.

Приблизно однаковий низький економічний рівень первісного суспільства, примітивні форми господарювання й укладу життя зумовлювали існування близьких педагогічних систем на різних, нічим не об'єднаних територіях нашої планети. Провідні тенденції родинного виховання у цей період такі:

- 1) однакове виховання дітей усіх верств суспільства;
- 2) істотні відмінності у вихованні представників різної статі;
- 3) раннє залучення дітей до праці з метою навчити виживати у складних умовах;
- 4) рання соціалізація, включення у систему колективної праці роду;
- 5) домінування релігійного виховання в системі морального становлення молодого покоління;
- 6) формування поваги до роду, його історії, традицій.

Особливості економічного й соціального розвитку все більше віддаляли одне суспільство від іншого, і ці відмінності позначалися на розвитку педагогічних систем. Розглянемо, в яких країнах і у яких формах існувало гувернерське виховання.

2. Виховання та навчання в Стародавній Греції, Римі, країнах Стародавньої Азії та Сходу

Цікавим явищем античного світу стала педагогіка ***Стародавньої Греції***. Грецька система виховання поділялася на два періоди: "старе" виховання - перша половина V століття до н. е.; "нове виховання" - друга половина V

століття до н. е. Рабовласницька стародавня Греція складалася з невеликих міст-держав. Держава повністю визначала уклад життя своїх громадян. Перший період відомий двома виховними системами - спартанською й афінською.

Спартанська сім'я й особистість повністю підпорядковувалися державі й фактично поглиналися державою, відповідно у спартанських сім'ях не існувало умов для виникнення гувернерства.

Істотні відмінності існували у системі родинного виховання афінян. Творцем афінської виховної системи був Солоп (VI століття до н. е.). Замість руйнування сім'ї (як у Спарті) афіняни зберігають її і на неї покладають відповідальність за виховання молодого громадянина. Хлопчики й дівчатка виховуються по-різному.

Хлопчики до 7 років перебували у жіночій частині будинку гінекею. Початкове виховання було переважно фізичним. Матері часто передоручали піклування про дитину мамкам і рабам. Немовля сповивали, співали йому колискових пісень. Діти бавилися брязкальцями, ляльками, для них існувало багато ігор. У 7 років хлопчики виходили з-під опіки матері, їх передавали під догляд педагога - старого надійного "дядька-служника", часто неосвіченого раба, вже непридатного для фізичної роботи. Педагог усюди супроводжував свого вихованця (звідси походить назва "педагог" "той, хто водить дитину"), стежив за його поведінкою, навчав гарних манер, піклувався про оволодіння ним моральними нормами. Це був перший відомий людству "гувернер" - "домашній наставник", який займався винятково справою виховання дитини, будучи звільненим від інших робіт, і виконував зазначені обов'язки вже не тимчасово, а постійно. *Отже, афінська виховна система підносить гувернерство на наступний - четвертий - щабель розвитку.* Батько, заклопотаний громадськими справами, фактично не втручався у виховний процес. Таким чином, домашнє виховання хлопчиків практично повністю передавалося рабам і рабиням.

Доньок виховували матері. Їх навчали рукоділлю, веденню господарства, бережливості; виховували у них чесність, скромність, моральну чистоту, цнотливість.

Піднесення значення особистості в афінській виховній системі вело до індивідуалізації родинного виховання. Саме тому постає потреба в індивідуальних наставниках-гувернерах.

Афінська система побутувала й на території сучасної України - у причорноморських грецьких містах-колоніях.

Свобода виховання в Афінах спочатку сприяла його процвітанню, потім перетворилася у свавілля, що призвело педагогічну систему до занепаду.

Епоха "нового" виховання (з середини V століття до н. е.) стала періодом так званого *вільного виховання*. Його метою вважалася можливість досягнення особистого успіху. Замість системи шкільної освіти поширилася традиція вільного спілкування з філософами. Вирізняють кілька освітньо-філософських течій, які істотно впливають на формування молоді та відчутно позначаються на організації родинного виховання. Так, софісти проголошують метою життя людини посилення її індивідуального впливу на оточуючих, прагнення до

влади й могутності. Сократ і його послідовники вбачають мету людського життя в служінні окремої людини ідеї загального блага й державі. Основним методом розвитку визначається **самопізнання**: "Пізнай самого себе!".

Особливості філософії суспільства вплинули на орієнтацію родинного виховання. Сім'я виявляє посилену увагу до внутрішнього світу дитини, сприяє розвитку її індивідуальних здібностей. В Афінах виникає традиція запрошувати у знатні сім'ї вчених-філософів для індивідуального навчання й виховання дітей. З Афін ця практика швидко поширюється по всьому світу. Наприклад, відомий філософ Аристотель у 342-343 роках до н. е. на запрошення Філіпа Македонського став домашнім учителем і наставником його сина Олександра Македонського, що свідчить про прагнення тогочасних аристократів дати дітям виховання й освіту в домашніх умовах, враховуючи їхні індивідуальні особливості й запити. Відомо, що Аристотель перебував зі своїм вихованцем аж до походу того в Малу Азію, і зв'язок між учителем і учнем не переривався до самої смерті Олександра. Наведений факт вказує на те, *що гувернерство досягло п'ятого етапу розвитку. Гувернер тепер був спеціалістом, який виконував обов'язки вихователя і вчителя.* Він перебував із дитиною тривалий період - до кількох років. Гувернерство перетворюється на професію, яка дає домашньому наставникові засоби для існування.

Однією з найбільш відомих людству педагогічних систем є римська система. **Римська педагогіка** - не самостійне утворення. Римляни запозичили високорозвинену на той час грецьку (афінський варіант) науку й освітньо-виховну систему, адаптувавши їх до своїх потреб. У афінян культура прославляла красу, свободу думки, атлетичне тіло, на першому плані стояли інтереси індивіда. У римлян провідне місце у житті займали користь, підпорядкування, суворий режим і невтомна праця. Як свідчать історики, римляни були серйозні й статечні, обережні в судженнях, перевершували греків гідністю і моральними якостями.

Із середини II століття до н. е. після підкорення Римом Греції виховання своїх дітей римляни починають доручати рабам найчастіше грекам, які користувалися в Римі великою повагою за високу освіченість. У Римі існувало кілька типів шкіл, проте популярною була індивідуальна домашня освіта під керівництвом педагога-наставника. "Гувернерство" (назва іще не вживалась) узаконювалося у римлян на державному рівні. *Таке узаконення слід визнати як шостий стан історичного розвитку гувернерства.*

Сучасна наука має небагато відомостей про особливості родинного виховання в інших стародавніх країнах.

Виховання у Стародавньому Єгипті було спрямовано на те, щоб перевести дитину в таємничий, сповнений релігійних вірувань і обрядів світ дорослих. Метою родинного виховання була підготовка дитини до діяльності, якою традиційно займалася сім'я. Свої знання і вміння передавали дітям жерці, музиканти, ремісники селяни. Родинне виховання й навчання відображало характер взаємин між чоловіком і жінкою у суспільстві. У Єгипті ці взаємини будувалися на рівноправ'ї, тому навчанню й вихованню хлопчиків і дівчаток приділялась однакова увага. Існувало індивідуальне домашнє навчання:

сановники навчали доньок обласних правителів та інших високопоставлених осіб гри на арфі.

У **Передній Азії** в II-I тисячоліттях до н. е. дітей із знатних родин виховували баби - няньки. Ними опікувалися також дівчатка - рабині й хлопчики - раби. Хлопчик виховувався як володар, дівчинка як рабиня для свого чоловіка. Єдиною привілейованою і умовно вільною групою жінок були жінки-жриці.

В **Японії** родинне виховання посідало особливе місце. У цій країні здавна існував культ сім'ї. Важливим сімейним обрядом визнавалася *ініціація*. Вона символізувала подорож у країну мертвих до предків, де душа молодої людини ніби "проходила курс навчання". Обряд ініціації, посвяти у повноліття, відбувався для хлопчиків і дівчаток спочатку у 12-літньому віці, у пізніші періоди - в 15-літньому. Він мав багато спільного з цим же обрядом, поширеним у ранні епохи існування людства. Після здійснення обряду дівчата й хлопці об'єднувалися у "молодіжні групи", які жили у жіночих і чоловічих "молодіжних" будинках, готуючись під керівництвом спеціально призначених громадою дорослих - своєрідних гувернерів - до майбутнього сімейного життя.

В цілому ж у більшості держав Стародавнього Сходу (наприклад, у Вавилоні, Індії, Китаї) виховання розвивалося в умовах жорстких соціальних норм. Особистість фактично розчинялася у сім'ї, соціальній верстві, соціумі. Тому виховні позиції суспільства були досить суворими, а потреби в індивідуальному гувернерському вихованні не існувало.

Про особливості гувернерського родинного виховання наших предків, що проживали на території сучасної України у дохристиянські часи, відомостей небагато. Відомо, що на останніх стадіях матріархату з'являються "будинки молоді", окремо для хлопців і для дівчат, де під керівництвом найбільш шанованих представників роду вони готувалися до дорослого життя.

3. Первісне наставництво у східних слов'ян

У східнослов'янському суспільстві VI-IX століть поширеною традицією виховання дитини було "кормильство" (або "кумівство") - первісне гувернерство-наставництво. Традиція полягала у передачі малолітніх дітей із знатних родин на виховання у сім'ї простого народу. Через механізм виховання, більш-менш єдиний для усіх дітей допідліткового віку, патріархальний рід підтримував свою цілісність. Повертаючись у дім батьків, підлітки із знатних родин отримували у своїй сім'ї виховання, відповідне їхньому соціальному статусу. Вони набували також знань і вмій, необхідних для військового й адміністративного керівництва общиною.

Істотну роль відіграло виховання в процесі підготовки професійних воїнів. Рівень економічного розвитку східних слов'ян уже в VI столітті давав змогу прогнати і спорядити у далекі загарбницькі походи вождя й дружину. Дружинники були окремою соціальною групою професійних воїнів, які в VII столітті проживали у спеціально укріплених таборах. Дружина, збагачуючись, відособлювалася від общини, і поповнення війська здійснювалося переважно за рахунок дітей самих дружинників. З дванадцятилітнього віку майбутні воїни

жили у спеціальних помешканнях - гридницях, де проходили військову підготовку.

У VI-IX століттях родинне виховання східних слов'ян усе більше набирає сімейно-станового характеру і визначається поділом праці у суспільстві.

Висновок: Узагальнимо зазначену вище інформацію. Факти, наведені у науковій літературі, засвідчують, що гувернерство виникло у найдавніші періоди існування людства на Землі. Вже до II століття до н. е. гувернерство проходить шість етапів розвитку. Гувернерство виникає з потреби суспільства у самобутній, освіченій, нестандартно мислячій особистості, яка сприятиме подальшому розвитку держави. У тих суспільствах, де особистість нівелювалось державою, де сім'я розглядалася як безправна деталь державного механізму, передумов для розвитку гувернерства не існувало. У стародавньому світі термін "гувернерство" іще не вживається.

4. Релігійно-церковне виховання в епоху середньовіччя. Лицарське виховання

Визначним етапом в історії педагогіки постає релігійно-церковне виховання. Воно поділяється на два етапи: християнське і середньовічне.

Перші християни намагалися будувати родинний побут на зразок "храму Божого": спільне читання Святого Письма, спільні молитви й співи релігійних пісень входили у коло щоденних обов'язків; стосунки між чоловіком і жінкою, батьками й дітьми підпорядковувалися переконанню, що Бог - їхній спільний батько і перед ним усі рівні. У дитині поважали особистість, що відображала образ Божий і підносилася самим Спасителем. Провідна виховна ідея полягала у впевненості, що земне життя є тільки тінню життя небесного, що істинне пристановище душі - небо, і до переселення на нього після смерті доцільно готувати дитину змалку. Усі міжособистісні стосунки були пройняті любов'ю. Навіть раби і слуги розглядалися як ближні й мали сприяти вихованню дітей. Побут сім'ї відзначався простотою: мати сама виховувала дітей; сини навчалися у батька ремесла й віри, а доньки - у матері ведення домашнього господарства і благодійності; грамоти дітей навчав переважно батько. Релігійне виховання діти отримували у родині і в храмі.

Поширення християнської віри й перетворення її у багатьох народів на державну релігію поступово знищує два важливі для виховної системи позитивних елементи: добровільність прийняття віри й відсутність вигоди від її сповідання. Насаджування християнства помітно позначається на методах виховання. Це простежується на прикладі широко відомих виховних трактатів Іоанна Златоуста (кінець IV - початок V століття н. е.), які розкривають погляди тогочасного суспільства на родинне життя й виховання дитини. За вченням І. Златоуста, на чолі сім'ї стоїть батько. Дружина зобов'язана підкорятися йому в усьому. Обов'язок дітей - беззаперечно коритися батькам. Про дитину як особистість не говориться жодного слова. Для цього періоду розвитку родинної педагогіки стають характерними заповіді на зразок: "Нагинай шию сина в юності", "Хто шкодує різки, той ненавидить сина свого", "Не віддавай душі дружині твоїй" та аналогічні.

В епоху середньовіччя у вихованні все більше відчувається нахил до аскетизму. Християнські проповідники проголошують, що люди тільки тимчасово перебувають на землі, й головна мета цього перебування заслужити, щоб після смерті фізичного тіла безсмертна душа змогла переселитися на небеса - у місце вічної благодаті. Тому земне життя цінувалося лише настільки, наскільки воно відповідало досягненню мети - життя на небі. Особлива схильність до земних благ, людей, держави тощо не схвалювалася. Бог трактується як правитель світу, держава визнається як необхідність, але справжнє правління, правові норми закріплюються за церквою. Моральність ототожнюється з аскетизмом. Аскетизм і всесвітнє володарювання християнської церкви - дві провідні ідеї середньовіччя.

Основна роль у педагогічній системі середньовіччя належить західним народам, зокрема німецькому.

Середньовічне суспільство Європи поділялося на чотири провідні групи: духовенство, дворяни, селяни й городяни. Перше місце посідало духовенство, яке керувало життям мирян. Для цього соціального стану освіта була необхідною. Потрібні для богослужіння книги писалися мовою римської церкви, а перші варіанти Святого Письма могла прочитати тільки людина, яка володіла грецькою і єврейською мовами.

Дворянство, навпаки, у цей період не потребувало особливої освіти. Військове мистецтво й уміння керувати на світській службі досягалися здебільшого завдяки практиці. Для навчання читання, письма й латини знатні особи віддавали дітей у духовні школи, а найчастіше запрошували клірика як домашнього вчителя й наставника.

Селянські діти змалку допомагали батькам і таким чином переймали усі необхідні для життя знання й уміння.

Городяни - торговці, ремісники - віддавали синів в учні у торговельне підприємство або до майстра. Елементарна потреба у грамотності задовольнялася за рахунок церковних шкіл.

При церквах і монастирях діяли внутрішні (для майбутніх монахів і монахинь) та зовнішні (для дітей мирян) школи. При жіночих монастирях отримували освіту дівчатка зі знатних родин. Проте суспільство продовжувало вважати жінку істотою, "не створеною за образом Божим", спокусницею, слугою чоловіка. Широко практикувалася підготовка дітей до майбутнього прийняття чернецтва. Вона полягала у формуванні в дитини переконань, що ні сім'я, ні друзі, ні світські втіхи не повинні відволікати істинно віруючого від спілкування з Богом. Монахи й монахині не мали права на родинне життя. Взагалі переважало негативне ставлення середньовічної церкви до сім'ї і сімейного виховання. Тому гувернерство хоча й існувало, але не мало ні особливої шани, ні популярності.

Церква й школа насаджували сувору дисципліну. Основним методом виховання й навчання було застосування фізичних покарань. Цей метод побутував і у родинному вихованні.

Серед жорстокості, аскетизму, фактичного безправ'я людини перед церквою, повного нівелювання індивідуальності у середні віки в Європі постає

як своєрідна форма протесту *лицарське виховання*, розквіт якого припадає на XII-XIII століття. Лицарями могли стати тільки вільні християни, які мали земельні наділи і брали на себе "вищі обов'язки" громадського характеру, санкціоновані церквою. Це були такі обов'язки: охорона віри й церкви, служіння дамі свого серця, захист слабших, любов до батьківщини, вірність сюзерену і щедрість.

Лицарська система виховання починалася із 7 років. До 7 років хлопчика виховувала мати. З 7 до 21 року він виховувався у чужій знатній родині. Спочатку хлопчик виконував обов'язки пажа: прислуговував дамам у побуті й гостям за столом. З 14 років він ставав щитоносцем і допомагав господареві: носив його щит і зброю, подавав коня, зустрічав та проводжав гостей, супроводжував наставника й покровителя на турнірах і полюваннях. Паж і щитоносець мусив беззаперечно підкорятися будь-якому розпорядженню і ретельно виконувати свої обов'язки; навчався чемності, гречних манер, умінню триматися, спілкуватися з дамами, а також складати вірші й грати в шахи. Господиня замку сприяла формуванню моральних цінностей хлопчика, навертала його до віри в Христа. Це була важлива складова виховання, тому що навіть сама посвята у лицарі мала релігійне забарвлення. Хлопчиків навчали читати латинською мовою, спілкуватися французькою, співати і грати на одному з музичних інструментів. Уміння писати було необов'язковим і навіть трактувалося як ознака розніженості.

Духовних шкіл діти лицарів, як правило, не відвідували. Навчали їх спеціально запрошені вчителі. На переконання дворян, самобутню особистість, майбутнього героя, носія "вищої" культури можливо виплекати лише шляхом організації відповідного виховання й навчання у домашніх умовах. Саме система лицарського виховання вперше піднімає домашніх наставників (у даному разі - знатного сеньйора і його дружину) та домашніх учителів до найвищого рангу, визначає індивідуальне навчання й виховання в родинній атмосфері як найбільш ефективне й сприятливе для розвитку особистості.

Звеличчування жінки не тільки підвищувало її соціальний статус, а й стимулювало розвиток системи виховання жінки як неординарної особистості. Гідною глибокої поваги могла бути лише жінка, яка відповідала своєму високому становищу. Тому кожна знатна родина прагнула дати доньці належне виховання й належну освіту. Весь уклад життя дівчини орієнтувався на естетичний розвиток, формування у неї витончених манер, жіночої чарівності, привабливості. Як наслідок, багато жінок виявлялися значно освіченішими за чоловіків: знали грамоту, писали літературні твори; уміли співати, грати на лютні й арфі; майстерно виготовляли лицарський одяг, килими; були навчені численних благородних рукоділь; володіли іноземними мовами. Навчали й виховували дівчаток у жіночих монастирях. Проте більшість батьків надавали перевагу домашньому вихованню, запрошуючи капелана чи мандрівних учителів. Дівчатка виховувалися під наглядом матері й спеціальної виховательки-гувернантки. Бідні, але шляхетного походження батьки здебільшого віддавали своїх доньок у замки багатих знатних феодалів, завдяки

чому бідна вихованка долучалася до культурних надбань панівної верхівки. Господарі давали їй відповідну освіту й належне виховання.

Господиня, у товаристві якої дівчинка постійно перебувала, займалася її моральним вихованням, намагалася виховати її лагідною, спокійною, приємною у спілкуванні, із почуттям власної гідності, з умінням дорожити своїм походженням і славою предків.

ТЕМА . ГУВЕРНЕРСЬКІ МЕТОДИКИ ТА СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ (період з XVI по XVIII ст.)

План

1. *М.Монтень та його роль у розвитку гувернерства.*
2. *Педагогічні ідеї Ф. Бекона.*
3. *Методики виховання дитини Я.А. Коменського.*
4. *Гувернерські методики Д.Локка.*
5. *Система домашнього виховання Ф.де Ламотта де Фенелона.*
6. *Теоретична система виховання Ж.-Ж.Руссо.*
7. *Навчально-виховна система І.Базедова.*
8. *Дієва гувернерська система І.Канта.*

1. М.Монтень та його роль у розвитку гувернерства.

Як вже вище зазначалося, індивідуальне домашнє виховання ґрунтується на принципово інших засадах, ніж масове, і тому вимагає власної методології та технології. Отже, ми розглянемо системи домашнього виховання різних епох та найбільш прогресивні методики індивідуального навчання.

До XVI ст. у світовій практиці не існувало методичних посібників для гувернерів. Автор першої науково-методичної праці для гувернерів і батьків, у якій вперше було вжито термінологію "*гувернер*", французький педагог *Мишель Монтень*, завершив роботу над нею 1 березня 1580 року. Цей твір називався "*Досвіди*" і являв собою філософсько-педагогічний трактат з аналізом історичних подій та повчальних випадків з біографій відомих людей та з життєвого досвіду автора.

У XXVI розділі першої книги - "*Про виховання дітей*" автор проводить думку про недоцільність виховання дітей рідними батьками, які часто роблять це нерозумно, будучи засліпленими природною батьківською любов'ю. Надмірна м'якість і поблажливість не дозволяє батькам ні карати дітей за провини, ні знайомити їх із життєвими труднощами та небезпеками. Тому найкращий спосіб виховати дитину - доручити її освіченому мудрому наставникові-гувернерові.

Основна мета виховання, за переконанням М.Монтеня, - спрямувати моральний розвиток дитини з користю для неї, навчати її того, що знадобиться у дорослому житті. Проте навчання не можна визначати як самоціль, адже наука в руках людей нищих і грубих не знаходить належного застосування.

Педагог не повинен вирішувати долю вихованця самотійно. Необхідно, щоб він прислухався до дитини, пристосовував систему виховання, зміст та методику навчання до здібностей й можливостей учня, а не навпаки.

Душа людини формується під впливом інших людей. Цей вплив не завжди позитивний. Тому наставникові важливо навчити вихованця нічого не приймати на віру, перевіряти й аналізувати усе, з чим той зустрічається в житті. Вчений запевняє, що педагогові доцільно ознайомити дитину з різними позиціями, поглядами, підходами, допомогти їй проаналізувати факти й дійти до самотійного висновку. Добре й тоді, якщо учень не зможе зупинитись на

якомусь конкретному виборі й залишитися зі своїми сумнівами. "Тільки нерозумні люди непорушні у своїй впевненості".

Дитині корисно спілкуватися з широким колом людей. Вона отримує нові враження, практику обміну думками, пізнає радощі й труднощі життя, стає перед проблемами морального вибору в різних ситуаціях. М.Монтень рекомендує наставляти дитину придивлятися до кожної людини, намагатись "добратись до її серцевини" і "взяти від кожного за його можливостями", адже навіть чийсь недоліки мають дещо повчальне. Оцінюючи якості кожного, дитина під керівництвом наставника переймає позитивні якості й формує відразу до негативних. Корисним є вивчення біографій відомих людей, бо їхні долі несуть у собі багато повчального.

Спрямованість виховання на формування філософа й мудреця виявляється в системі М.Монтеня у плеканні в дитини людської гідності, оптимізму, активності, добродушності, ознак мудрості - незмінно радісного сприймання життя і здатності ніколи не втрачати ясного розуму. М.Монтень дає також рекомендації правильного ведення розмови чи дискусії, вказує, які знання і вміння потрібно дати дитині, аби вона могла володіти увагою співрозмовника, побудувати висловлювання та ін.

Педагог доводив, що недостатньо загартовувати душу дитини. Так само необхідно загартовувати тіло. Якщо душа перевантажена турботами, вона потребує підтримки фізичного тіла. Надто ніжне й чутливе тіло часто завдає людині больових страждань і заважає моральній та інтелектуальній діяльності. Доцільно загартовувати тіло атлетичними вправами, привчанням до перепадів температури.

Особливу увагу приділяє М.Монтень статевому вихованню, вчить, як обрати супутницю (супутника) життя, вмінню утримуватись від дошлюбних стосунків. Вагоме значення надає педагог проблемі виховання звички дотримуватись помірності в усьому: їжі, питті, спілкуванні та ін.

М.Монтень орієнтується на виховання світської людини. Звідси походить турбота про те, щоб разом із душею й розумом вдосконалювались і манери, "світськість" та зовнішність дитини. Тому чільне місце у навчанні й вихованні посідають заняття бігом, боротьбою, музикою, танцями, полюванням, верховою їздою, фехтуванням.

Дуже серйозно ставиться М.Монтень до виховання сили волі. В 10 розділі третьої книги "Про те, що потрібно володіти своєю волею" він розкриває значення сили волі й

, спираючись на свій досвід, дає певні рекомендації для максимального оволодіння нею.

2. Педагогічні ідеї Ф. Бекона.

Книгу *"Досвіди чи настанови моральні й політичні"*, схожу за назвою і структурою з книгою М.Монтеня, написав відомий англійський філософ Френсіс Бекон (кінець XVI — початок XVII ст.). У цій праці Ф. Бекон з психолого-педагогічних та соціальних позицій аналізує питання про істину, про смерть, про єдину релігію, про помсту, про доброту, про забобони, про мистецтво володарювання та ін.

У творі *"Про батьків і дітей"* вчений висловлює поради: не балувати дітей, не розпалювати суперництва між братами чи сестрами, розумно й заздалегідь обирати кар'єру для кожної дитини і навчати її відповідно до майбутніх потреб.

В іншій книзі *"Про манери і пристойності"* Ф.Бекон досліджує оптимальні підходи до формування у дитини манер. Учений дає численні рекомендації щодо того, як навчити дитину правильно діяти й триматись у різних ситуаціях. Він намагається подати не загальну систему виховання, а аналізує найбільш складні, актуальні життєві ситуації, які часто повторюються.

Ф.Бекон писав, що виховання - це спосіб зберегти наступність поколінь і забезпечити розвиток традицій нації. Дитина виховується, втілюючи у власному досвіді результати досягнень загальнонародської історії. Соціальна стабільність у суспільстві досягається завдяки засвоєнню індивідом загальнонародського досвіду, а соціальний прогрес - видозміною і нарощуванням традицій через зусилля індивіда. Молода людина змушена при звичаюватись до мінливого оточення, адже мислення та соціальне середовище постійно змінюються. Тому завдання нового виховання - забезпечити людині оптимальну здатність пристосовуватись до змін.

3. Методики виховання дитини Я.А. Коменського.

У XVII столітті методичні рекомендації з питань виховання у родині розробляє чеський педагог Я.А.Коменський. Його книга *"Материнська школа"* — один з творів про родинне виховання дошкільників стала класикою світової педагогічної літератури. Видатний педагог надавав стадії виховання дитини до вступу в школу особливого значення, доводячи, що це період - основа усього подальшого виховання й навчання. Своім твором Я.А.Коменський мав на меті допомогти матерям, няням, гувернанткам (гувернерам) правильно організувати початкове виховання дитини.

На відміну від М.Монтеня, Я.А.Коменський вважав, що найкраще виховання може дати дитині мати і цілковито передавати дитину під нагляд чужих людей некорисно: встановлюється відчуженість дітей від батьків та батьків від дітей. Проте вчений визнає за доцільне доручити виховання дитини хорошим наставникам, якщо батьки надто завантажені справами, не мають достатніх знань з педагогіки чи не бажають займатися вихованням дитини. Виховання, на його думку, повинне відбуватися тільки у такій послідовності: формування віри і благочестя; виховання доброї вдачі; знання мов і наук.

Я.А.Коменський пояснює, які якості потрібно прищеплювати дітям:

1. *Помірність* (навчати їсти й пити в міру необхідності, не перевищуючи природні потреби).

2. *Охайність* (навчити охайно їсти, тримати в чистоті своє тіло й одяг).

3. *Повагу до старших* (вміння поважати дії, слова та погляди дорослих).

4. *Люб'язність* (дитина повинна з готовністю, незволікаючи, виконувати усе за знаком і словом старших).

5. *Правдивість*.

6. *Справедливість* (щоб діти не торкались чужого, не чіпали, не брали таємно, не ховали й не чинили нікому шкоди).

7. *Благодійність* (бути приємними для інших, щедрими, не заздрісними й не скупими).

8. *Працьовитість* (щоб діти ніколи не лінувались, а завжди займались корисною діяльністю).

9. *Вміння мовчати*, коли це потрібно, наприклад, під час молитви чи коли говорять інші.

10. *Терпіння* (щоб діти не думали, що все бажане миттєво з'явиться перед ними; привчати приборкувати пристрасті).

11. *Делікатність*, гуманність, готовність прислужитися старшим.

12. *Вишуканість манер* (вміння спілкуватись, не набридаючи людині; вміння вітатись, подавати руку, дякувати за послугу тощо).

13. *Поводитися з гідністю*, стримано й скромно.

Як бачимо, порівняно з М.Монтенем, Я.А.Коменський розробляє виховну програму більш деталізовано.

Теорія виховання Я.А.Коменського має багато спільного з теорією М.Монтеня. Водночас Я.А.Коменський свідомо створює свою систему таким чином, щоб не тільки еліта, а й менш заможні кола суспільства могли дати дітям достойне виховання.

4. Гувернерські методики Д.Локка.

Найвідомішим гувернером в історії світової педагогіки з повним правом визнаний Джон Локк. Видатний англійський педагог XVII століття Джон Локк працював гувернером і домашнім лікарем у дворянських сім'ях.

Свій гувернерський досвід він найбільш глибоко виклав у творі "*Думки про виховання*". Твір призначений допомогти усім бажаючим правильно організувати виховання дитини в домашніх умовах. Книгу умовно можна поділити на три частини: перша присвячена здоров'ю дитини, друга - вихованню, третя - навчанню.

"Здоровий дух у здоровому тілі", — так формулював Дж. Локк мету виховання. Надаючи формуванню душі пріоритетного значення у виховному процесі, вчений все ж починає свою книгу з питань, які стосуються тілесного здоров'я. Таку послідовність він мотивує тим, що здоров'я необхідне для професійної діяльності й особистого щастя кожному, хто хоче відігравати певну роль у світі. Педагог пояснює, що людині необхідна "міцна конституція, здатна переносити втрати і втому". Дж. Локк розглядає проблему виховання здорової дитини з позиції професійного домашнього лікаря й гувернера. Він розробляє систему загартовування, систему раціонального харчування та низку рекомендацій щодо організації здорового способу життя в цілому.

Друга умовна частина книги об'єднує методичні рекомендації щодо виховання дитини. Перша рекомендація - не прищеплювати дітям шкідливих звичок. Причинами породження таких звичок є:

1. *Вседозволеність*. Вона веде до того, що діти починають наказувати оточуючим і вимагати від них виконання кожного свого бажання, вередувати, ображати ровесників, без поваги ставитись до батьків та інших дорослих, переїдати, пишатись одягом особливих фасонів тощо.

2. *Надто суворе поводження з дітьми.* Постійні приниження і покарання не формують свідомої, добропорядної, розумної людини. Виховується або безвільна, жалюгідна істота, або агресивний суб'єкт, який усіх ненавидить і готовий до найжахливіших вчинків та витівок, варто тільки зникнути загрозі покарання

3. *Використання батьками підкупу:* нагорода пряником за гарну поведінку, яблуком - за добре вивчений урок та ін. Усі ці хибні методи виховання закладають у дітях основи майбутніх вад, програмують нещастя у їхньому подальшому житті.

Дж. Локк вважає, що нагороди, тілесні задоволення дають негативні результати. Нагороди й покарання, які позитивно впливають на формування особистості дитини, повинні бути інакші. На думку видатного педагога, честь і ганьба - найбільш могутні стимули для незіпсованої душі. Навчити вихованця дорожити своєю хорошою репутацією і страшитись ганьби - означає закласти правильний фундамент формування порядної людини.

Дж. Локк пропонує навчати культури поведінки не теоретично, а в практичній ігровій формі, тоді дитина не переобтяжує пам'ять і краще засвоює необхідне, бо знання трансформуються в навички. Вчений проти великої кількості правил і заборон, під масою яких гине свобода дитини. Він за те, щоб маленький вихованець усвідомив лише кілька основних "законів" і щоб тільки після їх міцного практичного засвоєння дитину знайомили з наступним правилом етикету

Діти мають різні природні задатки. Спостерігати й розвивати їх - турбота педагога. Паралельно завдання педагога полягатиме в організації виховання у такий спосіб, щоб усунути, пригасити, не дати розвиватись закладеним від природи недолікам. Природними, за Дж. Локком, є темперамент, схильності та інтелектуальний рівень. Педагог обстоює корисність виховання простої, щирої натури, у якій вчинки є виявом внутрішньої культури та глобальних переконань, а не штучної манірності. Дж. Локк переконаний у тому, що корисніше виховувати і навчати дитину вдома, аніж віддавати її до школи. Він проти школи і навіть проти друзів-однолітків, тому що вбачає у них тільки джерело вульгарних манер. Навчання у школі (зміст, програми, методики, темп вивчення матеріалу) не орієнтовано на індивідуальний розвиток конкретної дитини. Тільки вдома є усі необхідні можливості, щоб гувернер виховав справді ерудовану людину і джентльмена.

Вихованця слід навчити розбиратися в людях, "зривати маски", розрізняти нещире зовнішнє і глибинну натуру людини, щоб вихованець не сприймав одну річ за іншу, не піддавався спокусі до зовнішнього блиску, не ставився до оточуючих ні з надмірною довірливістю, ні з надмірною підозрлістю.

Виховну систему Дж. Локка спрямовано на:

1. Навчання дітей керувати своїми почуттями, мужньо терпіти прикроці, ніколи не плакати.

2. Виховання бережливості.

3. Навчання самостійно виготовляти іграшки з метою розвитку різнопланових трудових умінь, мислення, здатності знаходити вихід із ситуацій, коли чогось бракує.

4. Виховання працьовитості.

5. Привчання до чесності.

6. Виховання душі у вірі й покірності Богові, довірі до Бога, який постійно охороняє дитину (лікар дослідив, що віруючих дітей значно менше переслідують страхи, аніж невіруючих).

7. Формування мудрої поміркованої життєвої позиції.

8. Запобігання двом розповсюдженим вадам: надмірній сором'язливості та непристойній недбалості й неповазі до оточуючих (для цього педагог рекомендував привчати вихованця не мати поганої думки ні про себе, ні про інших).

9. Навчання скромності й доброзичливості, ввічливості.

Система Дж. Локка донині залишилась винятково гувернерською. Для практичного впровадження цієї методики необхідні дві умови: високий рівень психолого-педагогічних знань і педагогічної майстерності; постійне перебування з дитиною.

5. Система домашнього виховання Ф. де Ламотта де Фенелона.

Цікаву систему домашнього виховання створив наприкінці XVII - на поч. XVIII ст. французький педагог Ф. де Ламотт де Фенелон. Він був архієпископом, гувернером-наставником принців - синів герцога Бургундського. Найповніше висвітлив свої погляди на виховання і навчання у двох книгах, які були перекладені майже на всі європейські мови, "*Телемак*" і "*Про виховання*".

Провідні принципи цієї системи визначалися двоєдиною метою: виховувати дитину, не силуючи її природу, а допомагаючи їй, слідувати у вихованні високим ідеалам християнства - любові до Бога і до ближніх.

Виховання ґрунтувалось на поясненні й позитивному прикладі наставника. З виховної системи усувався примус. У дитячій душі оберігалися радість і довірливість, без яких, вважав Ф. де Ламотт де Фенелон, душа стає похмурою, втрачає мужність, проймається роздратованістю й злістю.

Виховання працьовитості й працелюбності займало одне з пріоритетних місць у виховній системі педагога. Розв'язання поставленого завдання значною мірою залежало від уміння педагога розумно розподілити час вихованця так, щоб гра чергувалася з працею. Якщо перед вихованцем стояло складне завдання, наставник спочатку переконував дитину в тому, що за працею завжди йде задоволення, показував йому користь від виконання складної справи.

Від вихованця усували шкідливі впливи. Педагог ретельно контролював враження дітей, розвиток пристрастей. Усе це робилося з любов'ю і терпінням. Іноді застосовувались покарання, проте про них Ф. де Ламотт де Фенелон говорив, що використовувати їх слід з величезною обережністю, кожною разу пояснюючи причину покарання, щоб вихованець сам виніс з цього корисний моральний урок.

Ф. де Ламотт де Фенелон намагався переконати своїх сучасників, що неправильне виховання жінок значно шкідливіше для суспільства, аніж неправильне виховання чоловіків. Він пояснював це тим, що чоловіки як члени сім'ї, зокрема як сини, знаходяться під сильним впливом жінок, і недоліки у їхніх характерах пояснюються переважно недбалістю у вихованні з боку матерів.

Виховання дівчини, за переконанням Ф. де Ламотта де Фенелона, мусить відповідати її призначенню в житті - виховувати дітей і вести господарство. Відповідно, педагог рекомендує привчати дівчат до порядку, чистоти, слухняності й небагатослів'я.

Провідний засіб морального виховання і дівчат, і хлопців Ф. де Ламотт де Фенелон вбачає у релігійному вихованні: читанні Святого Писання та виконанні церковних обрядів.

Система домашнього виховання Ф. де Ламотта де Фенелона цінувалась так само високо, як і система Дж. Локка, й широко використовувалась у Європі до початку ХХ століття.

6. Теоретична система виховання Ж.-Ж.Руссо.

Відомою у гувернерстві є теоретична система виховання французького письменника ХVIII ст. Жан-Жака Руссо. Найбільш знаним педагогічним твором цього автора став роман *"Еміль, або Про виховання"*. В ньому відомий мислитель розкрив своє бачення ідеальної педагогічної системи, призначеної для виховання хлопчиків.

Ж.-Ж. Руссо твердить, що дитинство повинне бути щасливим, що його не можна розцінювати як підготовку до життя, а слід сприймати як безпосередню частину людського життя. Думка про щасливе дитинство була досить новою для епохи Ж.-Ж. Руссо й залишається актуальною донині.

Він рекомендує: не давати вихованцеві взагалі ніяких словесних уроків, бо він мусить отримувати "уроки" лише з власного досвіду; не карати; не змушувати просити вибачення.

Французький мислитель гадає, що позбавлена будь-яких мотивів дитина не зможе зробити нічого такого, що було б злим і заслуговувало б покарання. Він пропонує не забороняти вихованцеві псувати речі, але й не давати нових: нехай користується зламаними і відчує на практиці, як це недобре.

Найбільш нереальними є вікові періоди, визначені Ж.-Ж.Руссо для виховання у дитини тих чи інших якостей: до 12 років письменник радить "загальмувати" інтелектуальний і моральний розвиток дитини, формуючи її виключно фізично; як найсприятливіший для засвоєння моральних категорій і норм вважає період з 15 до 22 років та ін.

Важливим елементом виховання письменник вважає оволодіння дитиною якимось ремеслом. Переборювання труднощів, що з'являються при навчанні, допоможе сформувати у дитини шанобливе ставлення до праці (своєї та оточуючих), до людей праці, сприятиме вихованню сили волі.

Вирішуючи питання статевого виховання, Руссо радить пояснити вихованцеві поняття статевого стосунку до досягнення ним десятилітнього віку (коли інформація сприйматиметься природно, як про існування в людини руки,

ока та ін.) або після 16 (коли вихованець вже достатньо підготовлений інтелектуально для усвідомлення поняття "кохання").

Книгу п'яту Ж.-Ж. Руссо називає "*Софі, або Жінка*". У ній він розповідає про те, яким мусить бути виховання ідеальної майбутньої дружини для його підопічного. Автор висловлюється за фізичне виховання дівчинки, бо від стану здоров'я і пропорцій тіла матері залежить здоров'я майбутніх дітей. На думку Ж.-Ж. Руссо, жінка не може бути рівноправною з чоловіком. Тому виховуючи дівчину, слід керуватись наступним:

- вона повинна знати менше за чоловіка (фактично володіти знаннями лише у тих межах, які потрібні для ведення господарства);
- дівчинку слід привчати до покори, оскільки вона мусить коритися своєму чоловікові;
- дівчинку необхідно виростити працьовитою (як майбутню хорошу дружину);
- дівчинку потрібно виховати релігійною, добропорядною, люб'язною, скромною.

Більш реалістично й детально розкриває Ж.-Ж. Руссо свої педагогічні погляди у творі "*Юлія або Нова Елоїза*". Педагогічні поради письменник вкладає в уста матері, яка ніби ділиться досвідом виховання власних дітей. Основа виховання полягає в тому, щоб зробити дитину сприйнятливою до того, у чому її переконують. Велика помилка вважати дітей від народження розумними істотами. Розумність потрібно виплекати. Якщо розмовляти з маленькими дітьми незрозумілою для них мовою, діти привчаються "базікати" з розумним виглядом, не поважати дорослих, критикуючи усе, що їм кажуть, і думаючи, що самі такі ж мудрі, як і їхні вчителі.

Єдиний засіб змусити дітей підкорятися — не розмірковувати з ними, а тільки переконати, що дорослі їх люблять, усім, що їм дозволяється, намагаються догодити; якщо ж дорослі щось забороняють, то це має підстави, навіть якщо вони не зрозумілі для дітей.

7. Навчально-виховна система І.Базедова.

Одним із послідовників Ж.-Ж. Руссо був видатний німецький педагог-гуманіст XVIII століття І. Базедов.

І.Базедов розпочав розробляти свою навчально-виховну систему в ролі домашнього вчителя, а завершив у Дессау (Німеччина), у спеціально створеному ним навчальному закладі "Філантропіні".

Педагогічна система І.Базедова базувалась на системі Ж.-Ж. Руссо, і, по суті, була своєрідним синтезом методик Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, Я.А.Коменського. І.Базедов намагався узгодити виховний вплив з природою дитини. Він орієнтувався на виховання всебічно розвиненої особистості, корисного суспільству патріота.

Як і Ж.-Ж. Руссо, у перші роки життя дитини І.Базедов ставить на перше місце фізичний розвиток, формування здорового, загартованого тіла. Тому у "Філантропіні" цінувались фізичні вправи, гімнастика, прогулянки. Діти носили не притаманний епосі вільний гігієнічний одяг. Установа відмовилась від перук і вишуканих зачісок, характерних для того періоду. Збереженню здоров'я дітей

сприяв також суворий розпорядок дня: 8 годин призначалося для сну, 8 - для розваг і легких занять, 8 - для навчання.

Від дітей вимагалася слухняність. При цьому педагоги уникали покарань, але широко використовували нагороди. За свідченнями очевидців, нагороди застосовувались надмірно, що більше, аніж це доцільно, розвивало у вихованців честолюбство.

На відміну від Ж.-Ж. Руссо і Дж. Локка, І. Базедов був переконаний, що дітей слід виховувати серед дітей (хоча в умовах, наближених до родинних), щоб змалку привчати до взаємних обов'язків. Дітей привчали до терпіння, покори, відвертості, порядку, чистоти. Вчили любити людей. Оберігали дитячу сором'язливість. Намагалися розвивати, а не пригнічувати природні нахили вихованців. Вихованців "Філантропіна" наvertsали до віри в Бога, але не вимагали заучувати молитви та оповідання зі Священної Історії, не примушували молитись. Дітей із заможних та бідних родин з гуманістичних міркувань виховували разом.

І.Базедов як Ж.-Ж. Руссо і Ф. де Ламотт де Фенелон, не визнавав рівноправності між чоловіками й жінками. Призначення жінки він бачив винятково в ролі матері й дружини, яка піклується про дім і сім'ю, турботами про "дрібниці життя" та створенням затишку "приносити користь" та задоволення чоловікові. Отже для дівчаток важливо вміти ретельно доглядати за тілом, бути охайними, хазяйновитими, знати усі господарські обов'язки. Найкращими моральними якостями для дівчини І.Базедов вважав сумирність, терплячість, цнотливість і скромність.

Система І.Базедова не була новою й оригінальною в теоретичному плані, її цінність полягає у спробі втілити в життя педагогічні ідеї Ж.-Ж. Руссо та окремі рекомендації Дж. Локка і Я. А. Коменського.

8. Дієва гувернерська система І.Канта.

І. Кант також відомий у світовій педагогіці як автор дієвої гувернерської системи. На жаль, вчений не описав особисто систему індивідуального домашнього навчання й виховання, застосовану ним на практиці. Це зробив його учень Рінк.

На виховання І.Кант дивиться таким чином: людина стає тим, що робить із неї виховання. Тому виховання є найбільшою й найскладнішою проблемою з усіх, що виникають перед людиною. Виховувати - означає формувати особистість, яка є вільною в діяльності, знає собі ціну і усвідомлює себе часткою суспільства. Проте свобода особистості не повинна обмежувати свободу інших. Аналогічно, скеровування волі дитини в потрібному руслі не дає права наставникам впроваджувати рабську дисципліну. Одна з провідних проблем виховання полягає у вмінні поєднувати повагу до свободи особистості вихованця з необхідністю певного насилля над його бажаннями.

Слухняність педагогічно корисна і є результатом природної протидії злому бажанню, грубим інстинктам, задоволення яких при повторенні увійде у звичку, що вже сама *собою* пригноблюватиме свободу особистості. Вихованням є культура, засвоєння знань, розвиток розуму та вмінь, які застосовують на практиці. Виховання - це також вироблення корисних звичок, вміння

спілкуватися (формування манер, такту, ввічливості), опанування житейської мудрості. Задатки усіх перелічених якостей, за теорією І. Канта, закладені в дитині від природи, але удосконалюються тільки завдяки вихованню.

Подібно до Ж.-Ж. Руссо, І.Кант категорично заперечує проти надання жінці рівних із чоловіком прав.

Україна в XVI-XVIII століттях також мала своїх видатних педагогів. З них найвідоміші: С.Полоцький, Г.С.Сковорода, С.Славицький. На жаль, ці талановиті люди не залишили нащадкам детального опису своїх педагогічних систем.

Гувернерські виховні системи XVI-XVIII століть, попри їхню самотність, мають багато спільного:

- визначено три напрями: фізичне, моральне й розумове виховання;
- кожна з систем цього періоду орієнтована на досягнення кінцевої мети - формування всебічно розвиненої, практичної особистості, підготовленої до того, щоб знайти своє місце в суспільстві;
- рекомендується кожну дитину виховувати у відповідності з тим, до якого прошарку суспільства вона належить;
- ставиться питання про різні методи у вихованні дівчаток та хлопчиків, продиктовані відмінністю функцій жінок і чоловіків у сім'ї та суспільній діяльності.

ТЕМА . ГУВЕРНЕРСЬКІ МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ (XIX - початку XX ст.)

План

1. *Виховна методика Й.Песталоцці.*
2. *Гувернерська методика Й.Гербарта.*
3. *Педагогічні ідеї А.Дістервега.*
4. *Система індивідуального домашнього виховання Г. Спенсера.*
5. *Концепція гувернерського виховання В.Ястребцева.*
6. *Виховні ідеї О.Лазурського та П. Лесгафта.*
7. *Виховні системи О.Духновича та Г.Рукавішнікова.*

1. Виховна методика Й.Песталоцці.

Цей період доцільно охарактеризувати як час розквіту гувернерства. Пріоритет у системі розвитку теорії й практики домашнього виховання й навчання належить Російській імперії. У цей час розробляється і публікується значна кількість гувернерських навчальних і виховних систем.

Геніальний педагог Й.Г.Песталоцці спробував застосувати на практиці систему виховання, розроблену Ж.-Ж. Руссо. Він першим почав розглядати педагогічний процес з позицій дитини, ці погляди з середини XIX століття поширились у світі.

Практично в усіх творах Й. Г. Песталоцці говорить про свого виховну методу як про формування у дитини "сил серця, розуму й руки". Важливість домашнього виховання він обґрунтовує так: "Заміною родинному вихованню школи ніколи... стати не зможуть; вони можуть слугувати світові як доповнення до сімейного виховання і для заповнення його прогалин".

При побудові виховної системи першочергову увагу звертає на збереження здоров'я й фізичний розвиток дитини. В цьому плані він розширює спектр засобів позитивного впливу на дитину, запропонованих його попередниками. Не відмітаючи їхніх рекомендацій, основним засобом фізичного розвитку дитини Й.Г.Песталоцці вважає регулярну фізичну працю. До неї вчений зараховує не тільки навчання певного ремесла, а й повсякденну побутову працю: турботу про молодших братиків та сестричок, допомогу батькам у домашній роботі, самообслуговування.

У "*Листах вчителю Петерсену*" Й.Г.Песталоцці дає молодому педагогові практичні поради, які становлять значний інтерес і для наших сучасників. Учений радить батькам і наставникам вести щоденник спостережень за дітьми, у якому доцільно стисло фіксувати: який матеріал вивчає дитина; старанно чи недбало виконувала дитина свої обов'язки; випадки, які сталися протягом дня і які відображають позитивні чи негативні риси характеру дітей, радісні чи сумні події; стан здоров'я дитини.

Вчений вказував на доцільність щодня говорити дитині, наскільки важливим міг би бути цей день і наскільки більше користі вона могла б отримати від нього, якби виявила більшу увагу й сумлінність до того, чого їй слід було вчитися.

Як бачимо, виховна система Й.Г.Песталоцці суттєво відрізняється від систем, створених до нього, всеохоплюючою орієнтацією дитини на

самовиховання. Зусилля педагога спрямовуються на відпрацьовування з дітьми кожної складової самовиховання: системи планування й прогнозування, системи самоспостереження, самоаналізу, самооцінки, коригування дитиною власної поведінки.

2. Гувернерська методика Й.Гербарта.

Послідовником Й.Г.Песталоцці став німецький педагог, талановитий гувернер, вчений Й.Ф.Гербарт. Він критикує Ж - Ж.Руссо за принесення в жертву дитині особистого життя вихователя. Він критикує також Дж. Локка за те, що той не дає можливості дітям виростати серед представників того покоління, з якими їм доведеться жити. Водночас Й.Ф. Гербарт позитивно оцінює педагогічні праці зазначених авторів за чіткість і логіку викладення думок, а твори Дж. Локка також за глибоко осмислену й виважену систему, яку можливо реалізувати на практиці.

Основними засобами виховання Й.Ф.Гербарт вважає вміння педагога викликати і підтримувати у дитини інтерес до занять чи іншої корисної діяльності, турботу про максимально можливий всебічний розвиток і дисциплінованість вихованця.

У системі формування особистості Й.Ф.Гербарт вирізняє три складові: *управління* (погроза, нагляд, наказ і заборона), *навчання* й *моральне виховання*.

3. Педагогічні ідеї А.Дістервега.

Ще одним послідовником Й.Г.Песталоцці був німецький педагог А.Дістервег. Виховні погляди А.Дістервега подані в його роботі "*Керівництво до освіти німецьких учителів*" та численних статтях на педагогічні теми. Так само, як і Й.Г. Песталоцці, А.Дістервег визнає, що виховання повинне бути природовідповідним; забезпечувати гармонійний розвиток як фізичних, так і духовних задатків дитини. Тому А.Дістервег вважає для педагога важливими знання фізіології й психології, які допоможуть наставникові знайти правильні засоби педагогічного впливу на дитину в кожний період її розвитку.

Вчений вирізняє три стадії розвитку особистості:

1. Стадія відчуттів - духовна діяльність, пов'язана із зовнішнім впливом.
2. Стадія звички й фантазії. У індивіда утворюються уявлення, стійкі настрої, звички й навички. Стадія боязкого ставлення до самостійності. Прагнення до імітацій і повторень.
3. Третя стадія - вільне самовизначення. Душа позбавлена залежності. Вона вільна й самостійна, діє, виходячи із внутрішніх спонук.

А.Дістервег першим звернув увагу сучасників на те, що виховання повинне бути не тільки природовідповідним, а й культуровідповідним. Під цим поняттям розуміємо, що "при вихованні необхідно брати до уваги умови місця й часу, в яких народилась людина і в яких їй доведеться жити", тобто всю сучасну культуру в широкому і всеохоплюючому значенні слова, зокрема, культуру країни, яка є батьківщиною дитини.

А.Дістервег розробляє "ідеальну" систему виховання "активної, освіченої, культурної особистості". Провідні характеристики системи такі:

1. Ведеться спостереження за розвитком дитини, вивчення досліджень психологів та природослідників. Педагог дотримується законів природовідповідності у вихованні.
2. Оскільки розум і природа узгоджуються між собою, то вказаний метод, за переконанням А. Дістервега, "є розумним".
3. Вчений називає свою систему також психологічною і раціональною, оскільки вона "постійно діє свідомо, виходить з чітко усвідомлених основ".
4. Система розглядає дитину як органічну істоту, яка розвивається під впливом "зовнішнього збудження" за притаманними їй природі законами. У системі використовується органічний "зовні збуджуючий і зсередини розвивально-виховуючий метод".
5. Система орієнтована на природовідповідний розвиток усіх задатків у послідовності, запрограмованій природою.
6. Значна увага надається укріпленню фізичних сил і духовних задатків вихованця, розвитку його почуттів, мислення, волі. Виховання спрямоване на розвиток "енергійного характеру".
7. Коли у духовному плані моральність є коренем і основою духовного життя, то "метод" передбачає "елементарне моральне виховання".
8. Істинне пізнання засноване на чуттєвому реальному досвіді, отже у системі використовується наочність ("наочний метод").
9. Істинне призначення людини полягає у прагненні "здійснити ідею істини, добра й краси, у яку вкладений етичний, моральний і релігійний зміст. Тому система вирізняється етичним, моральним, гуманістичним та релігійним характером".
10. Людині неможливо нав'язати хороших якостей ззовні. Вона може надбати їх лише власними зусиллями й старанністю. Тому система постійно спонукає вихованця до самостійності.
11. Вільне самовизначення являє у формальному розумінні основну мету виховання. Досягнення мети відбувається завдяки застосуванню "протестантських методів виховання".
12. Людська природа в кожній людині уособлюється у своєрідному вигляді, отже система характеризується як "індивідуальна"; вона передбачає повагу до індивідуальності, сприяє її розвитку та виявленню її оригінальності.
13. Окрема людина з'являється на світ у певному місці й у певний час і має за собою минуле, відштовхуючись від якого їй слід діяти в сучасному і створювати майбутнє. Відповідно, правильний спосіб навчання і виховання спрямовується на вирішення культурно-історичного завдання. Дитину ознайомлюють із загальнолюдськими й національними досягненнями, враховуючи місце й обставини її проживання.

4. Система індивідуального домашнього виховання Г. Спенсера.

За прикладом А. Дістервега, адаптовану до умов ХІХ століття, систему індивідуального домашнього виховання описує у ґрунтовній педагогічній праці *"Виховання розумове, фізичне й моральне"* відомий англійський вчений Г. Спенсер. Г. Спенсер не мав власного педагогічного досвіду. Він зафіксував освітньо-виховну систему родинного виховання, розроблену його батьком -

відомим педагогом. Система була доповнена, розширена і в обробці вченого набула цілісного логічно завершеного характеру.

Основою педагогічного процесу Г.Спенсер вважав глибоку обізнаність наставника в галузі практичної психології.

Вихованню відводиться складна роль навчити дитину пристосовуватись до навколишньої природи й людської спільноти, створювати систему внутрішньої гармонії індивіда й суспільства. Таким чином, завданням виховання є підготовка до життя - навчити вихованця піклуватися про фізичне здоров'я; розвивати його розум; підготувати до професійного ведення справи, створення щасливої сім'ї, виховання дітей; навчити виконувати обов'язки громадянина у суспільстві.

У виховній системі Г.Спенсер на перше місце ставить інтелектуальне виховання, оволодіння дитини знаннями основами наук. Розумове виховання вчений цінує настільки, наскільки воно орієнтоване на можливість практичного застосування знань і вмінь. Г.Спенсер високо оцінює дисциплінуючу роль науки. Він твердить, що оволодіння науками виховує в дитини самостійність, незалежність думки й характеру, твердість, вдумливе ставлення до власних дій і до всього оточуючого, позитивно впливає на релігійний розвиток вихованця.

Фізичне виховання, з позицій вченого, не обмежується фізичними й гімнастичними вправами у підлітковому віці. Воно розпочинається з першого року життя і триває до самої смерті людини, регламентуючи режим харчування, гігієни одягу. Дієтика узгоджувалася з найновішими відомостями сучасної Г.Спенсеру науки. Вчений обурюється посиленою увагою своїх співвітчизників до фізіології й дієтології при розведенні тварин і байдужістю до справи фізичного виховання дітей, Г.Спенсер пише, що нерозумно загартувати тіло холодом: "немало дітей було так добре загартовано, що їм довелося розпрощатися з життям". Холод затримує ріст дитини. Недостатньо теплий одяг і переохолодження викликають нежить, стають причиною бронхітів.

Особливу увагу Г.Спенсер звертає на фізичне виховання і збереження здоров'я дівчаток. Він роз'яснює, що метою жіночого виховання повинне стати насамперед здоров'я жінки-матері, а вже потім краса та розумовий розвиток. "Слабка стать", за переконанням вченого, повинна займатися фізичними вправами, рухливими іграми на повітрі, гімнастикою й спортом. Дівчаткам і жінкам доцільно не стежити за фігурою, а їсти з апетитом, щоб бути сильними, міцними й здоровими. Вчений вимагає усунення причин перевтоми. Найнебезпечнішою він визнає перевтому від навчання. Тому рекомендує розпочинати регулярне навчання не раніше досягнення дитиною восьмилітнього віку і тільки в домашніх умовах. Взагалі Г.Спенсер прибічник винятково індивідуального домашнього виховання та навчання.

Виховна система Г.Спенсера актуальна й цікава для нас особливо тим, що у ній акцентується увага на проблемах, досі не вирішених людством: "кодекс моральності", проблема перевтоми і нервових розладів та ін.

Гувернерські виховні системи Європи XIX - початку XX ст. продовжують розвивати традиції попередніх століть. Серед країн світу в галузі

індивідуального домашнього виховання і навчання лідерство здобула Російська імперія.

5. Концепція гувернерського виховання В.Ястребцева.

Провідну концепцію гувернерського виховання й навчання дитини, на яку орієнтувалася переважна більшість науковців та практиків XIX - поч. XX ст. створив відомий вчений В.Ястребцев. Концепція ґрунтовно викладена у його праці *"Про систему наук, пристойних у наш час дітям, призначеним до найосвіченішої верстви суспільства"*.

У концепції закладена ідея гармонійного розвитку особистості. Великим злом названа невідповідність між фізичним, розумовим і духовним розвитком індивіда. Пояснюється, що органи й сили людського організму знаходяться у такій рівновазі, що жоден (жодна) з них не може домінувати над іншими, щоб інші від того не страждали. Наприклад, надмірний розвиток нервової системи шкодить травленню. Одна неправильність веде за собою іншу, поки не розладнається увесь організм. Значний розвиток якихось здібностей людини при недостатньому удосконаленні інших може стати причиною "душевних" (психічних) захворювань. Тому ідеал виховання - це рівновага, своєчасний і пропорційний розвиток тілесних, розумових і моральних здібностей.

6. Виховні ідеї О.Лазурського та П. Лесгафта.

З практичних позицій значний інтерес гувернерів викликали роботи російських психологів О.Ф.Лазурського й П.Ф.Лесгафта.

Російський психолог О.Ф.Лазурський у своїх працях ознайомлює педагогів з основами психологічних знань та шляхами застосування їх у педагогічній практиці.

Провідним у справі виховання й навчання О.Ф.Лазурський визначає вміння педагога зважати на індивідуальні особливості дитини. Вчений вказує на те, що часто неуспішність педагогічного процесу виявляється наслідком тільки того, що наставник хотів "надто круто переробити натуру дитини", не враховуючи особливостей душевного складу.

Цікава й актуальна для сьогоденної педагогічної теорії й практики класифікація характерів, яку розробив наприкінці XIX ст. російський психолог П.Ф. Лесгафт. У своїй праці *"Шкільні типи (антропологічні етюди)"* вчений з психологічних позицій аналізує позитивні й негативні системи виховання дітей у сім'ї та простежує, як позначаються наслідки виховання на долі людини в дитячому й дорослому віці.

Типи характерів, сформовані під впливом різних систем виховання, вчений класифікує так.

- Тип лицемірний.
- Тип честолюбний.
- Тип добродушний
- Тип забитий: а) забитий злісний; б) забитий м'який; в) пригнічений.
- Тип нормальний.

Книга П.Ф.Лесгафта стала значною практичною допомогою для батьків, вчителів, але найбільше - для гувернерів, яким доводилося виховувати й

навчати дітей - представників різних типів характерів - і знаходити до них правильний педагогічний підхід.

У книзі вчений подає також результати дослідження темпераментів. Найважливіше практичне значення має висновок, що темперамент явище фізіологічного походження і тому, в процесі виховання видозміні не підлягає. Отже правильно побудоване природовідповідне виховання, яке дозволяє якнайповніше розвинути усі природні задатки дитини, передбачає не пристосування особистості дитини до того, щоб вона "не турбувала дорослих", а пристосування виховної системи до вроджених особливостей кожного конкретного індивіда.

7. Виховні системи О.Духновича та Г.Рукавішнікова.

Ідея українського національного виховання, втілена у виховній системі, була результатом копіткої самовідданої роботи видатного українського педагога О.В.Духновича. Він певний час працював домашнім учителем, тому з інтересом ставився до системи сімейного виховання. У педагогічних творах педагога висвітлена проблема індивідуального підходу до навчання й виховання української дитини, досліджено питання фізичного розвитку і збереження здоров'я дітей.

Вагомим психолого-педагогічним дослідженням є твір Г.Рукавішнікова *"Виховання вередливої дитини"*. Спілкування з вередливою дитиною стає джерелом постійних стресових ситуацій, конфліктів, неврозів для оточуючих дорослих. Вередливість не корисна і для самої дитини. Вона часто перетворює дитину в нервову, неприємну особу, контакту з якою уникають ровесники. Вередливість може перерости у серйозне захворювання, тому вона не просто неприємна, а й небезпечна. Батькам і педагогам важливо знати, якими зовнішніми виявами характеризується вередливість, у чому причини її виникнення, як запобігти вкоріненню вередливості як риси характеру і як виховувати вередливу дитину, щоб нівелювати цю рису.

Причини походження вередливості, наведені в праці Г.Рукавішнікова, можна розподілити на дві групи: фізіологічні й породжені неправильним вихованням.

Фізіологічні причини слід вважати причинами об'єктивними, їх вісім:

1. негативні впливи на нервову систему дитини захворювань, зокрема інфекційних, перенесених матір'ю під час вагітності;
2. наслідки ускладнених пологів;
3. наслідки перенесених дитиною захворювань, лікувань препаратами, які викликають побічні дії;
4. спадкова нервозність;
5. недовготривале і тривале "незадовільне самопочуття дитини";
6. адаптаційний період, різка зміна звичного стереотипу життя;
7. перевтома, виснаження нервової системи і всього організму;
8. нетривалий фізіологічний дискомфорт.

Вередування фізіологічного походження може спостерігатися в усіх без винятку дітей. Проте, якщо дозволити цьому вкоренитися, перетворитися на звичний стереотип поведінки, воно автоматично переходить до другої групи:

вередування, спричиненого неправильним вихованням - і тоді ліквідувати його надзвичайно складно.

Причини вередливості, породженої неправильним вихованням наступні:

- наслідування;
- неправильна спрямованість домашнього виховання;
- перебування дитини наодинці з непосильними проблемами;
- невміння дитини розподілити час і організувати своє дозвілля;
- відсутність інших шляхів для самоствердження й самореалізації;
- прагнення привернути до себе увагу;
- спосіб розважитись.

За умов правильного, достатньо гнучкого підходу вихователя вередлива дитина поступово змінюється. Якщо вередливість іще не переросла у невроз, і сім'я продовжує дотримуватись хибної лінії виховання, а шановані дитиною няня, гувернер чи вчитель тривалий час застосовують систему виховання, спрямовану на ліквідацію вередливості, то дитина може демонструвати два протилежних типи поведінки: вередливість і нестриманість при спілкуванні з батьками і спокійну врівноваженість у присутності педагога.

Г.Рукавішніков попереджає, що появи вередливості, як і кожної вади, легше запобігти, аніж займатися виправленням педагогічних прорахунків. Без ліквідації причин вередливості перевиховання дитини неможливе. Залякування й покарання неприпустимі, бо вони руйнуватимуть і без того травмовану нервову систему вихованця. Правильне ж, розумне, гуманне й водночас достатньо суворе виховання здатне зовсім паралізувати цю ваду і дати суспільству достойну людину.

Педагоги-практики, вчені, письменники, громадські діячі XIX - початку XX століття захищали права дітей і боролися проти жорстокого поводження з неповнолітніми. Цілком логічно, що в численних наукових роботах на тему виховання засуджуються фізичні покарання й роз'яснюється їхня шкідливість.

У Російській імперії XIX - початку XX ст. методика гувернерського виховання суттєво збагатилася за рахунок активної роботи педагогів та психологів за такими напрямками:

- Створення сучасних (для XIX — початку XX століття) виховних систем.
- Перевиховання дітей в домашніх умовах.
- Проведення наукових досліджень і створення практичних рекомендацій з окремих виховних проблем (виховання обдарованих дітей, виховання вередливих дітей та ін.).

У XIX столітті експериментальним шляхом було доведено, що темперамент має фізіологічне походження й тому видозміні не підлягає. Це відкриття допомогло правильно вирішити численні проблеми, пов'язані зі специфічними якостями поведінки дитини, спричиненими темпераментом.

ТЕМА. ПРІОРИТЕТНІ ГУВЕРНЕРСЬКІ МЕТОДИКИ

План

1. Педагогічна система М.Монтессорі.
2. Методика Г.Домана.
3. Навчально-виховна методика М.Зайцева.
4. Система розвиваючих ігор Нікітіних.
5. Методика випереджаючого навчання С.Лисенкової.
6. Огляд методик П. Тоцького, В.Мельник, В.Шаталова, Є.Ільїна.

1. Педагогічна система М.Монтессорі.

Для методик виховання, які застосовують сучасні гувернери, характерні: інтенсивне творче використання педагогічних знахідок попередніх епох при розробленні сучасних методик домашнього виховання; максимальне зближення та взаємозбагачення виховних систем різних країн.

Система індивідуального домашнього навчання продовжує збагачуватися новими ефективними методиками, переважно запозичуючи їх із шкільної практики. Дослідження наукових і науково-методичних праць з питань навчання дитини в домашніх умовах дозволяє визначити, що навчальна гувернерська практика заснована на тих же психологічних підходах, що й практика гувернерського виховання. Дитина визнається активним учасником навчального процесу. Для кожного учня розробляється індивідуальний темп роботи, індивідуальний методичний підхід, індивідуальний розклад занять, Істотне значення надається зацікавленню учня навчальною роботою, виконання якої продиктоване необхідністю. Гувернер цілеспрямовано веде учня від навчання під його керівництвом до самоосвітньої діяльності.

Марія Монтессорі говорила, що «діти - вони інші». У них інший погляд на всі області життя. Треба прийняти і зрозуміти дитину. Величезна нагорода для будь-яких батьків - розвинена дитина з багатим внутрішнім світом.

За якими ж методиками працюють сучасні гувернери? Найпопулярнішими на сьогодні є методики М.Монтессорі, Г.Домана.

Детальніше розглянемо методики цих педагогів.

Марія Монтессорі (1870-1952) - педагог, психолог, філософ, перша жінка в Італії, що здобула вищу медичну освіту. Починала працювати з хворими дітьми, організувавши медико-педагогічний інститут. Добилася колосальних успіхів в цьому напрямі. Пізніше почала працювати і із звичайними дітьми, розробила свою систему навчання, створила дитячий садок, ставши його керівницею, обладнала його так, щоб дітям різних віків було там зручно і затишно. М.Монтессорі рухалася від практики до теорії, поступово удосконалюючи свою методику. її система розроблялася не один день. Вона співпрацювала із засновником генетичної психології Жаном Піаже і якийсь час він особисто очолював Монтессорі-об'єднання Женеви, листувалася з дочкою Зігмунда Фрейда дитячим психологом Ганною Фрейд. Під їх керівництвом вона уточнює висновки своїх спостережень за закономірностями дитячого розвитку. Але багато в чому вона залишається лікарем і виходить із фізіології дітей.

Навіть у поняття свободи вона вкладає біологічне значення і розуміє під нею перш за все незалежність.

Основні принципи системи М.Монтессорі:

- Дитина активний, а не пасивний учень.
- Центром навчально-виховного процесу є дитина, а не педагог, все йде від дитини.
- Дорослий (гувернер) може і повинен допомагати дитині, але тільки після того, як сама дитина його про це попросить. *«Допоможи мені зробити це самому»* - девіз Монтессорі-педагогіки.
- Наочно-розвиваюче середовище як необхідна умова розвитку. Не підганяти дитину під певну програму, а гнучко корегувати програму під кожного малюка.

Марія Монтессорі вважала, що до 6 років дитина будує свій розум, а вже після активно засвоює культуру. Також М.Монтессорі запропонувала теорію сензитивних періодів - періодів особливої сприйнятливості дітей до тих або інших видів діяльності, коли у дитини прокидаються максимальні можливості для засвоєння певної інформації. Вона виділила декілька етапів сензитивності:

Сензитивний період розвитку рухів (від народження до 4 років). На прикладі дітей-мауглі легко довести, яким значущим є цей період для дитини.

Сензитивний період порядку (від 2 - до 3 років). В цей час малюки вимагають навколо себе порядку. Іноді батьки навіть не розуміють поведінки дитини, тому як він все перекладає, вмикає і вимикає світло, коли йому захочеться. Якщо підтримати цей період, то це може стати міцним навиком в розвитку дитини.

Сензитивний період розвитку мовлення і мови (не тільки рідної, до 5-ти іноземних мов). Від народження до 6 років. Перші 2 року дитина оволодіває рідною усною мовою.

Сензитивний період сенсорного розвитку (від народження до 6 років). У цей період відбувається розвиток всіх органів чуття (зір, слух, тактильні рухи). Виникає надзвичайна чутливість долонь і підшов ніг. Дітям в цей час дуже важливо малювати і ногами, і руками. Потрібно залишати малюків голеньким, робити їм масаж, розвивати їх тактильні відчуття.

Сензитивний період соціального розвитку (від 2 до 6 років). Навики взаємодії, основа етикету, розуміння соціальної системи, культури порядної людини.

Всі іграшки Монтессорі пропонувала розташувати в певній строгій логіці, а дитину привчати підтримувати встановлений порядок. Не тільки і не стільки, тому що цього хоче гувернер, а тому, що так зручніше самій дитині. Марія взагалі вважає, що порядок органічний для дитини, але вона не завжди уміє сам його організувати. Гувернер має створити умови, в яких порядок простий і природний. Він не проводить з малюком довгі і виснажливі бесіди, мораль яких вискакує як бісик з коробки, залишаючи лише відчуття подиву. Гувернер пропонує дитині прийняти тільки одне чітке правило: *"Узяв, попрацював, поклади на місце"*.

Інтерес - перше, що М. Монтесорі виділяє в своїй педагогіці. Монтесорі закликає нас не прискорювати розвиток дітей, але і не упустити момент і вчасно розкинути перед дитиною скатертину самобранку, на якій йому відкриється зменшена безпечна модель всього нашого світу. Спочатку очі малюка розбіжяться, а потім знайдуть те, що йому потрібно тут і зараз. Треба тільки пам'ятати, що на нашій скатертині не прості предмети, а ті, що відібрані довгим спостереженням за тим, що і як допомагає дітям в розвитку. Більшість з них зібрані в серії і розраховані на те, що малюк зможе їх поторкати, обмацати рукою, побачити або почути відмінності. Так до відомого тільки йому межі він може розвивати всі свої відчуття. Це знання він може застосувати навіть освоюючи букви, які зроблені з шорсткого паперу наклеєною на дощечки. Обводивши їх пальчиками, що пишуть, дитина запам'ятовує не тільки саму букву, але і як її писати.

Сама педагог пише: *"Невірно, що Монтесорі-вчитель бездіяльний, коли звичайний вчитель активний: вся діяльність забезпечується активною підготовкою і керівництвом вчителя, його подальша "бездіяльність" ~ знак успіху"*.

Головне завдання дорослого (гувернера) ~ допомогти дитині навчитися зосереджуватися на цікавій для неї роботі. У цій складній справі вчитель проходить через три етапи: підготовка зручного і привабливого для роботи дитини середовища, ліквідація тієї діяльності, яка заважає просуванню і розвитку.

Привертає увагу дитини і Монтесорі-матеріал, який відповідає її природним бажанням в тому або іншому віці. М.Монтесорі відмітила, що малюки 2-3 років люблять вставляти предмети в різні отвори, і створила цілу серію ігор, що заснованих на цьому прагненні, розвивають моторику малюка, його мислення (це рамки і вкладиші, циліндри на підставках, інші матеріали). Весь Монтесорі-матеріал побудований так, що дитина може сама контролювати свої помилки. Вчителеві (гувернерові) немає потреби вказувати дитині на її помилки, тим самим у дитини не псується відчуття власної гідності, вона впевнена в своїх силах.

2. Методика Г.Домана.

Глен Доман - американський лікар, засновник Інституту розвитку людського потенціалу, відомий у всьому світі завдяки своїй унікальній методиці раннього розвитку і навчання дітей. Призначена методика для батьків та гувернерів, Глен Доман - автор цікавих книжок «Як навчити вашу дитину читати», «Як навчити дитину математиці», «Як зробити дитину фізично досконалою», «Як дати дитині енциклопедичні знання» тощо.

Все почалося в 40-і роки ХХ ст., коли молодий лікар-нейрохірург Доман почав розробляти систему реабілітації дітей з важкими ураженнями центральної нервової системи. За допомогою зовнішніх подразників він намагався стимулювати "резервні" клітини головного мозку, що не уражені хворобою. Для того, щоб діти почали фіксувати погляд, їм показували картки з намальованими червоними крапками, поступово збільшуючи їх кількість і інтенсивність занять. Потім - слова, картинки . Метод спрацював. Після місяців

наполегливої праці мозок безнадійно хворих дітей починав функціонувати і розвиватися, вони рухалися, говорили. Більш того, займаючись за методикою Домана, багато хто з тих, кого ще вчора вважали розумово відсталими, не тільки наздоганяв, але з часом міг і *перегнати* однолітків в інтелектуальному розвитку, вчилися набагато раніше читати, писати, виконували складні гімнастичні вправи. Такий шалений успіх зачаровував, і методику почали використовувати і при навчанні здорових дітей.

Будучи ученим-нейрофізіологом, Г.Доман відкрив і довів найважливіший закон: *мозок росте і розвивається лише в тому випадку, якщо він працює*. І чим інтенсивніше буде навантаження на мозок малюка в перші роки його життя, тим краще розвинеться його інтелект. Чим більше ми з самого народження заохочуємо малюка рухатися, тим швидше йде формування мозку, тим більше зрілими будуть його клітини і тим вище (за термінологією Домана) буде і його руховий інтелект. Це означає, що малюк набагато раніше за загальноприйняті строки почне самостійно повзати, сидіти, ходити. А як тільки дитина засвоє той або інший руховий навик, починає розвиватися наступний відділ мозку; чим швидше йде формування відділів (особливо підкірка) головного мозку, тим розумнішим буде малюк.

Не менш важливим для нас є інше відкриття Г.Домана: *мозок дитини з самого народження запрограмований на навчання*, і поки йде його активне зростання (після трьох років він істотно сповільнюється, а після шести практично припиняється), дитина не потребує ніякої додаткової мотивації для навчання. Якщо грамотно організувати процес, будь-яка дитина з насолодою вчитиметься всьому, що ви їй запропонуєте.

3. Навчально-виховна методика М.Зайцева.

Микола Зайцев - видатний педагог-новатор з Санкт-Петербурга, наполегливо рекомендує відмовитися від традиційного принципу оволодіння читанням як технології, що негативно відбивається на психомоторному розвитку і здоров'ї дитини,

В основі системи М.Зайцева лежить ідея про те, що елементарною частинкою мови є не буква, а склад. Склад - це пара приголосної з голосною або приголосної з твердим або м'яким знаком, або ж одна літера. Користуючись цими складами, дитина починає складати слова. Ось ці склади М.Зайцев і написав на гранях своїх знаменитих «Кубиків». Принцип навчання складами має щось спільне з тим, як дитина починає говорити: адже вона не вимовляє окремі букви «м» і «а», він говорить «ма». Так і на кубиках - зрозуміло і природно. Його кубики - це мова, в яку можна пограти. Ці незвичайні кубики розрізняються за 46 ознакам. Вони можуть бути великими і маленькими, «залізними» і «дерев'яними» і навіть «золотими». Вони мають різну вагу і звучання. «Золоті» кубики - дзвенять, «залізні» - гримлять, «дерев'яні» - глухо постукують. Це допомагає дітям відчутти різницю голосними і приголосними, дзвінками і м'якими. Кубики допомагають дітям (від 3,5-4 років) навчитися читати з перших же занять, а малюкам від року і трохи старше допомагають почати говорити і читати одночасно (протягом декількох місяців, потрібних на розвиток усної мови малюка).

"Кубики Зайцева", засновані на природній потребі будь-якої дитини в грі, яка не впливає негативно на здоров'ї дитини, а навпаки, несе йому тільки радість.

Безумовним досягненням автора є системний підхід до такого предмету, як математика. Пропонована автором методика заснована на системі таблиць, що занурює дитину в світ чисел і наочно показує йому, яке число з чого складається, якими володіє властивостями, і які дії можна з ними проводити. М.Зайцев в доступній формі розповідає, звідки узялися дробі і ступені, і що можна з ними робити. Ця методика розрахована на дітей з 3-х років, але її також можна використовувати і для дітей старшого віку.

Методика М.Зайцева дуже добре підходить всім дітям - швидким і повільним, слабким і сильним. Ідею навчання «за Зайцевим» обирають саме ті батьки і гувернери, які не втомлюються дивуватися здібностями дитини і вірять, що життя з дітьми дане нам для радості і творчості. У цьому і повинна полягати суть усіх розвиваючих методик.

4. Система розвиваючих ігор Нікітіних.

Ефективну систему розвиваючих ігор для дітей створив відомий педагог Б.Нікітін (1916-1999). Він разом зі своїми дітьми став творцем принципово нової системи виховання і оздоровлення дітей в сім'ї.

«Ви хочете, щоб ваші діти були здібними і талановитими? Тоді допоможіть їм зробити перші кроки сходінками творчості, але не спізнуйтеся і, допомагаючи, думайте самі. Немає таємниці народження, є таємниця розвитку»

Використання з раннього віку розвиваючих ігор, дає дитині можливість:

- активно мислити;
- вирішувати завдання, що поступово ускладнюються, самостійно;
- розширювати творчі здібності у вирішенні завдань;
- розвивати здібності, закладені в дитині від природи.

Нікітіни називають свої ігри «сходінками творчості». Ігри розраховані на спільну гру дітей разом з батьками (гувернером), їх можна підлаштовувати під себе, під свій рівень, свої інтереси. Кожна гра, за словами автора, "надає можливість подумати над тим, як її розширити, які нові завдання до неї додати, як її удосконалити; така варіативність завдань заздалегідь передбачена, і перехід до творчої роботи над самими іграми буде тим успішніше, чим вище став рівень творчих здібностей дитини".

У більшості своїй ігри представлені у вигляді головоломок, спрямованих на розпізнавання і добудовування образів, тобто на розвиток логічного і образного мислення. Їх можна назвати спортивним комплексом для розуму, для розвитку творчих здібностей дитини.

Кожна гра є набором завдань, які дитина вирішує за допомогою кубиків, цегли, квадратів з картону або пластика, деталей з конструктора-механіка тощо.

Характеристика таких завдань:

- даються завдання дитині в різній формі: у вигляді моделі, плоского малюнка в ізометрії, кресленні, письмовій або усній інструкції, і таким чином знайомлять його з різними способами передачі інформації;

- розташовані завдання приблизно в порядку зростання складності, тобто в них використаний принцип народних ігор: від простого до складного;
- завдання мають дуже широкий діапазон труднощів: від доступних іноді 2-3-річному малюкові до непосильних середньому дорослому. Тому ігри можуть порушувати інтерес протягом багатьох років (до дорослості); поступове зростання труднощі завдань дозволяє дитині піднятися до стелі своїх можливостей, де розвиток йде найуспішніше.

5. Методика випереджаючого навчання С.Лисенкової.

Відома вчителька С. Лисенкова успішно навчає навіть найслабкіших учнів. Її методика активно використовується гувернерами і містить кілька складових:

Перша складова - випереджаюче навчання. На основі тривалих спостережень С.Лисенкова визначила, що навіть менш здібні діти з нормальним інтелектуальним рівнем здатні засвоїти основи навчальних предметів, якщо їм виділити для цього достатній час: для кожної дитини індивідуально визначений. Тому, навчаючи таких дітей, основні положення кожної теми доцільно вивчати з ними заздалегідь - за кілька тижнів чи навіть місяців до того, як їх вивчатимуть у школі, згідно програми.

Другий елемент системи – схеми вправ. Якщо в учня від народження не найкраща пам'ять, йому складно з першого разу запам'ятати усі необхідні правила. Тому правила записуються у вигляді лаконічних схем, на які можна при потребі дивитися. Багаторазове використання кожної схеми при виконанні вправ допомагає дитині поступово запам'ятати необхідний матеріал.

Третій елемент - коментування. Учень може добре знати правило, але не вміти застосувати його на практиці. Педагог і батьки не можуть попередити помилку в слові *чи обчисленнях*, якщо дитина пише мовчки. Практика ж показує, що достатньо учневі кілька разів повторити помилкове написання, як воно міцно фіксується у його свідомості, й далі потрібне вже не навчання, а переучування. Якщо ж дитина спочатку проговорює те, що готується записати, дорослий, який контролює роботу, встигає попередити помилку. Наприклад, обчислення запису "5+2" відбувається наступним чином. Дитина проговорює: "Пишу "5", пишу "плюс", пишу "2", рахую, ставлю у казочку на цифру "5" на лінійці (використовується на початкових етапах навчання лічби), додаю "2" (раз, два), виходить 7, пишу „7".

6. Огляд методик П. Тоцького, В.Мельник, В.Шаталова, Є.Ільїна.

Нескладну, але ефективну методику навчання грамотного письма створив вчитель П.Тоцький. Основу методики становить орфографічне читання (читання слів не так, як вони вимовляються, а так, як пишуться). Виявилось, що 10 хвилин щоденного орфографічного читання підвищують рівень грамотності дитини так, як його не може підвищити жодна відома досі вправа.

Однією з найбільш пристосованих до удосконалення вміння читати у дітей стала система українського науковця В.Мельник. Зазначена методика створена як синтез найбільш досконалих методик цього напрямку, розроблених попередниками В.Мельник. Система будується на оволодінні читача прийомами усунення зайвої артикуляції, удосконаленні зорового сприймання тексту, зменшенні кількості регресивних рухів очей, підвищенні рівнів

уважності й запам'ятовування. Для прикладу наведемо кілька рекомендацій. Так, щоб зменшити артикуляцію, яка уповільнює темп читання, читаючи, доцільно застосовувати наступні вправи: тримати на губах палець, щоб вони не ворушились; затискати зубами олівець, щоб ні язик, ні губи до нього не торкалися; притиснути язик до зубів та ін. Для тренування уваги корисно виконувати вправи, пов'язані з уявою: уважно розглядати плями, тіні, хмари, намагаючись визначити, що вони нагадують; спостерігати близьку точку так, ніби вона знаходиться на значній відстані; створювати у своїй свідомості уявні картини на задану тему, утримувати їх, видозмінювати тощо.

Значно складніший і об'ємніший за схеми С.Лисенкової опорний конспект став основною одиницею дидактичної системи відомого донецького педагога В.Шаталова. Вчителем та його колегами розроблені опорні конспекти для середньої загальноосвітньої школи з наступних курсів: фізики, математики, історії, географії. Наприклад, половина параграфа з підручника історії "зашифрована" за допомогою кількох слів і знаків, дивлячись на які дитині легко пригадати і розповісти зміст прочитаного.

Робота з конспектом допомагає учневі визначити у тексті головне й другорядне, усвідомити логічний зв'язок між частинами розповіді, легко відтворити прочитане у відповіді. Фактично, кожна дитина з будь-якого дня може почати "навчатися переможно", без чого навчання не викликає інтересу. Максимально задіюється зорова пам'ять. Зменшується тривалість приготування домашнього завдання, що запобігає перевантаженню й перевтомі учня.

Система В.Шаталова складна й багатогранна, детально продумана й логічно обгрунтована. Ми розглянемо лише кілька аспектів цієї системи, які найбільше підходять для застосування в умовах індивідуального домашнього навчання. У своїй методиці В.Шаталов спирається на емоційну пам'ять дитини, добираючи до кожної навчальної теми приклади, які зацікавлять, вразять учня своєю неординарністю. Дитину спонукають до самостійного пошуку при розв'язуванні численних головоломок, задач підвищеної складності й найзвичайнісіньких задач, самостійна робота над якими організована особливим чином.

На спеціальному планшеті за бажанням дитини малюють будинок, якусь фігурку чи записують фразу. Кожне зображення складається зі 150 чи й більшої кількості клітинок. У кожній клітинці вказаний номер задачі для самостійного розв'язування. Коли задачу розв'язано, клітинку з її номером дозволяється зафарбувати. Що більше задач розв'язує дитина, то яскравішим і красивішим стає малюнок.

Якщо дитина на перших порах боїться відповідати, їй дозволяється надиктувати відповідь на магнітофон. Вчитель сам чи разом з нею прослухає запис, внесе поправки, дасть рекомендації. Відповідно створюється сприятливий психологічний мікроклімат, усувається надмірне напруження.

Цікавий також дидактичний прийом повторення розв'язання задачі. Складну для дитини задачу розв'язує і записує гувернер. Він відповідає на всі питання, які виникають в учня у процесі роботи. Після цього учень розв'язує, записує і пояснює ту ж задачу самостійно. На наступному етапі дитині

пропонують іншу, але аналогічну задачу для самостійного розв'язку. Так дитина навчається міркувати, починає вірити у власні сили.

У системі В.Шаталова багато методичних знахідок. Проте і з наведених прикладів видно, що організація навчання за вказаною методикою буде результативною і сприятиме вирішенню усіх основних завдань навчання, дитина матиме міцні знання і водночас навчатиметься з інтересом, засвоєння фактичного матеріалу відбуватиметься паралельно з розвитком мислення. Окрім того, система особливо цінна тим, що спрямована на усунення навчальних перевантажень, тобто дозволяє зберегти здоров'я дітей.

Така ж багатоаспектна, як система В.Шаталова, методика вчителя з Санкт-Петербурга Є.Ільїна. Це методика навчання літератури. Вона дозволяє досягти того, що кожний учень захоплюється читанням літературних творів, навчається читати серйозно, вдумливо; кожному дитину Є.Ільїн навчає писати розумні ґрунтовні твори - висловлювати думки у письмовій формі. Основами своєї методики сам педагог називає деталь, питання, творчий прийом і неординарне домашнє завдання. Деталь - це той цікавий, інтригуючий фрагмент твору, який змушує читача замислитись не тільки над текстом, але й над власними життєвими проблемами, співзвучними думці автора літературного твору. Пробуджує думку правильно і вчасно сформульоване питання, для якого деталь - відправна точка. Це може повести за собою цілий ланцюжок взаємопов'язаних питань, які й дозволять розкрити глибинну суть літературного твору. Творчий прийом вчителя робить кожний урок не схожим на інші, запобігає нудній одноманітності. І, зрештою, неординарне домашнє завдання стимулює учня до читання творів, до самостійного пошуку, самостійних міркувань - до самоосвіти.

Є.Ільїн визнає за літературою насамперед виховуючу функцію, а потім вже освітню. Бесіду ж педагога з учнем про художній твір він називає "вторгненням у життя". За переконанням Є.Ільїна, тільки виховний підхід здатний пробудити в учня інтерес до книги. Теми уроків і тематика творів перетворюють виховний вплив гувернера і книги на становлення юної душі єдиним монолітом, здатним протидіяти сучасній жорстокій реальності.

Найчастіше домашніми завданнями стає написання творів. Тематика відзначається оригінальністю й змістовністю. Кожна тема - пропозиція поміркувати і над власним життям.

Учні Є.Ільїна відзначаються грамотністю. Педагог на кожному занятті акцентує увагу дітей на правописі найскладніших слів. Він розучує з ними жартівливі примовки - правила правопису. Часто наставник пропонує диктанти, де в одній фразі потрібно виставити 9 ком, чи просить знайти у записах на дошці помилку. Такі вправи удосконалюють граматичну уважність учнів.

ВИСНОВКИ

Гувернерство доцільно визначити як цілісну педагогічну систему й окрему галузь педагогіки, що вивчає особливості індивідуалізованого формування в домашніх умовах освіченої, гармонійно розвиненої, комунікабельної особистості з активною життєвою позицією.

Гувернерству притаманні всі ознаки системи, оскільки воно являє собою цілісну одиницю з певним порядком розташування і зв'язків її складових. Гувернерська система формування особистості включає дві складові: індивідуальне навчання й індивідуальне виховання дитини в домашніх умовах. Вихідними характеристиками гувернерської системи, які відрізняють її від систем колективного навчання й виховання, є 14 психолого-педагогічних особливостей навчально-виховної діяльності гувернера:

1. Ретельне вивчення якостей, нахилів, уподобань вихованця і якнайповніше врахування їх при розробленні індивідуальної навчально-виховної системи для кожної конкретної дитини.

2. Рівномірний розподіл уваги вихованців між трьома напрямками виховання: виховання фізичне, виховання моральне і виховання розумове. Побудова навчально-виховного процесу таким чином, щоб зберегти й покращити здоров'я дитини, запобігти перевтомі вихованця від занять, прищепити йому навички здорового способу життя.

3. Підготовка вихованця до активної практичної діяльності в дорослому віці, яка здійснювалась у відповідності з природними задатками дитини та належністю її до певного суспільного стану.

4. Орієнтація процесу домашнього навчання на розвиток мислення учня та на засвоєння дитиною тільки життєво важливого матеріалу, який вона змогла б застосувати на практиці.

5. Побудова індивідуалізованої навчально-виховної системи з урахуванням відмінностей у вихованні дівчаток і хлопчиків.

6. Цілеспрямоване формування у дітей таких позитивних рис, як: працьовитість, серйозне й сумлінне ставлення до виконуваної справи, розсудливість, завбачливість.

7. Культуровідповідність виховання.

8. Зміни стилю виховання, пов'язані з віковими особливостями дитини і переходом її до іншої вікової групи.

9. Застосування спеціальних дієвих систем для перевиховання дітей в домашніх умовах.

10. Попередження виникнення у дітей нервових та психічних захворювань.

11. Використання ефективних методик для поступової переорієнтації дитини від виховання на самовиховання, від навчання на самоосвіту.

12. Формування у вихованця оптимальної самооцінки.

13. Плекання хороших манер у вихованця, навчання майстерності ділового й неформального спілкування, вміння висловлювати думку. Навчання дитини розбиратися в людях, впливати на них, уникати конфліктів, діяти в неординарних ситуаціях.

14. Застосування у навчальній практиці кількох методик з метою підбору оптимальної для кожної окремої дитини.

Зазначені характеристики гувернерської системи були виокремлені в процесі дослідження кращих методик індивідуального домашнього навчання й виховання та педагогічної спадщини видатних гувернерів різних епох. Завдяки цим психолого-педагогічними ознаками, гувернерська система відзначалася особливою ефективністю. Названі характеристики організації навчально-виховного процесу при застосуванні в сучасних умовах сприятимуть істотному удосконаленню педагогічних технологій у сфері забезпечення формування освіченої, неординарної особистості. Тому їх доцільно рекомендувати для вивчення і впровадження педагогам-практикам. Проте насамперед основи індивідуального виховання й навчання дитини в домашніх умовах потрібно знати батькам, тому дана інформація найважливіша для них. Підготовка до життя мудрих, освічених батьків має не менше значення для розвитку держави, аніж економічна чи правова освіта її молодих громадян.

З метою прищеплення дітям відповідного статі стереотипу поведінки, виховання хлопчиків доручалося й доручається нині переважно гувернерам, а виховання дівчаток — переважно гувернанткам (боннам). На гувернерів-чоловіків нерідко також покладається обов'язок охоронця дитини.

Встановлено, що за рівнем кваліфікації до 1917 року гувернери поділялися на дві категорії: 1) домашні наставники, які мали право і виховувати, і навчати дітей (широка спеціалізація); 2) домашні вчителі, яким дозволялося тільки навчати дітей певних предметів (вузька спеціалізація). Спеціалісти першої категорії виховували дітей в сім'ях, а також займали посади гувернерів (вихователів, наглядачів) в освітньо-виховних закладах закритого типу. У ХХ — на початку ХХІ століття гувернери також поділяються на домашніх наставників і домашніх вчителів. Проте наявні деякі відмінності: існують домашні наставники (наставниці) з широкою спеціалізацією, які мають право і виховувати і навчати дітей, і домашні наставники (наставниці) з вузькою спеціалізацією, які можуть тільки виховувати. Домашні вчителі (вчительки) навчають дітей певних предметів, зокрема до категорії вчителів належать репетитори.

Послугуючись досвідом економічно розвинених країн, першим напрямом розвитку гувернерства доцільно визнати роботу з дітьми-інвалідами: хворими на церебральний параліч, з тяжкими серцево-судинними захворюваннями, з розумово відсталими, з дітьми, у яких спостерігаються епілептичні напади та ін. Ця категорія гувернерів цілком логічно вважатиметься працівниками реабілітаційних центрів чи районних соціальних служб.

Другий напрям — гувернери, які займаються вихованням і підготовкою дітей до школи, індивідуально працюють з відстаючими або обдарованими учнями, допомагають школярам виконувати домашні завдання і перебувають з ними кілька годин на добу, поки батьки знаходяться на роботі. Таких гувернерів і домашніх вчителів оптимально було б реєструвати в районних відділах освіти і закріплювати за школою чи дошкільним закладом за місцем

проживання дитини. Школа і дошкільні заклади могли б надавати таким домашнім учителям і вихователям методичну допомогу. Оплачувати роботу гувернерів повинні батьки, але в окремих випадках, наприклад, при роботі з обдарованими дітьми, доцільна погодинна оплата з державного чи місцевого бюджетів, подібно до поширеної нині оплати вчителям на дому.

Батьки, які хотіли б доручити виховання своєї фізично і психічно здорової дитини няні чи гувернерові, — щодня, на кілька днів на тиждень чи на період своєї відпустки (третій напрям) — могли б звертатись до спеціального інформаційного центру при районному відділі освіти. У відділі освіти доцільно зберігати контракт, укладений між батьками та гувернером, у якому зазначалися б терміни роботи гувернера в родині, розмір оплати тощо. Звіти гувернерів та відгуки батьків про їхню діяльність, проведення домашніми наставниками семінарів для батьків учнів шкіл чи вихованців дошкільних закладів району могли б стати підставою для визначення результатів педагогічної атестації, присвоєння категорій і звань. Робота гувернера має фіксуватись у трудовій книжці і зараховувались до педагогічного стажу. Надання пенсії потрібно здійснювати у встановленому порядку як педагогічному працівникові.

Четвертий напрям діяльності гувернерів — виконання ролі батьків-вихователів у дитячих будинках сімейного типу. Цей напрям роботи в Україні законодавчо урегульований. Суттєве доповнення, яке доцільно внести до "Положення про дитячі будинки сімейного типу", - обов'язкове проходження майбутніми батьками-вихователями курсів підготовки гувернерів, оскільки саме методика роботи гувернера, на нашу думку, найбільше придатна для створення оптимальних виховних і розвиваючих умов у цих педагогічних мікроустановах.

Аналіз організації домашнього виховання й навчання в різних країнах у різні епохи дає підстави для серйозних роздумів про розвиток гувернерства в Україні. Масштабне поширення гувернерської практики в сучасному світі відчутно впливає на моральне та інтелектуальне формування націй, від чого значною мірою залежить майбутнє кожної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акіншева І. П. Технологія роботи соціального гувернера: метод. посіб. для студ. спец. «Соціальна педагогіка та практична психологія», «Соціальна педагогіка та основи правознавства» / Луганський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. -Луганськ : Альма-матер, 2008. - 164с.
2. Агаркова, Н. Законодавче забезпечення соціально-правового захисту дітей (20022005 р.р.) / Н. Агаркова // Рідна школа. - 2007. - №2. - С. 9 - 12.
3. Артемова, Л. Соціалізація дитини в родині [Текст] // Дошкільне виховання. -2004. - №3. - С. 3 - 5.
4. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні [Текст] //Дошкільне виховання. - 1999. - №1. - С. 3 - 19.
5. Бардінов А. Актуалізація провідних ідей і досвіду підготовки вихователя-гувернера в сучасних умовах // Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні: Зб. наук. пр./Житом. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. -Житомир, 2002.
6. Безруких М. М. Леворукий ребенок в школе и дома. - Екатеринбург: У-Фактория, 2003. - 250 с. 8. Белочкина Ю.В. Пособие для гуверняни. - Харьков, ФОЛІО, 2008. - 415 с.
7. Белова Е. Проявление одаренности в детском возрасте // Дошкольное воспитание. - 1998. - № 2. - С. 27 - 29.
8. Белова Е. С. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать: пособие для воспитателей и родителей. - М.: МПСИ; Флинта, 2001. - 141 с.
9. Белкіна Е., Науменко Т. Світ мистецтва і дитина // Дошкільне виховання -2000., № 1. - С. 4 - 5.
- 10.Галадзе М. Музичне та естетичне виховання дітей в сім'ї. - К.: Муз. Україна, 1968. - 48 с.
- 11.Гримм В. Самые лучшие методики воспитания ребенка. - К. Мультипресс, 2007. - 285с.
- 12.Дзюбишина-Мельник, Н. Я. Фольклор і розвиток дитячого мовлення: Методичні рекомендації [Текст]. - К.: МНО України, 1992.
- 13.Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: збірник документів. 4.1. - К.: «Видавництво «Столиця», 1998. - 248 с.
- 14.Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: збірник документів. 4.2. - К.: «Видавництво «Столиця», 1998. - 292 с.
- 15.Поніманська Т. Основи дошкільної педагогіки. - К., 1999 - С. 168-198; 322338.
- 16.Психология личности: тесты, опросники, методики / Авт.-сост.: Н. Киршева, Н. Рябчикова. - М.: Геликон, 1995. - С. 200 - 205.
- 17.Сарапулова Є.Г. Темперамент видозміні не підлягає // Початкова школа. - 2000. - № 10. - С. 4 - 48.

18. Сарапулова Є.Г. Психолого-педагогічні основи навчально-виховної діяльності гувернера: Монографія. — К.: МАУП, 2003. — 264 с.
19. Свиридова Б.Г. 365 советов няне и гувернантке. - Ростов-на-Дону, Феникс, 2001. - 347с.
20. Специфіка роботи соціального гувернера з сім'ями, що мають дітей з особливими потребами: Метод. рекомендації / Чернівецький національний ун-т ім. Ю.Федьковича / Лілія Іванівна Кобилянська (уклад.). - Чернівці : ЧНУ, 2001. - 38 с.
21. Статінова Н., Сень Г. Основи психології і педагогіки. - К., 1999. - С. 106 - 112.
22. Стинська В. Г. Робота гувернера: історико-педагогічний аспект: Метод. рек. / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Кафедра історії педагогіки. - Івано-Франківськ, 2005. - 72 с.
23. Теорія та методика діяльності сімейного педагога: навч. -метод. посіб. / Т.С. Інспекторова. - Умань: Софія, 2009. - 76 с.
24. Торохтий В. Методика діагностики психологического здоров'я семьи // Практична психологія та соціальна робота. - 2003. - № 10 - С. 30 - 35.
25. Хлебик С. Р. Гувернерське виховання в Україні: досвід, перспективи // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету: [зб. наук. пр.]. - Вип. 61, Чернігів. - 2009.
26. Шароватова О.П. Підготовка гувернерів: історія та сучасність // Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. - Вип. 17. - Х. - 2006.
27. Шароватова О.П. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до гувернерської діяльності в умовах сучасного вищого навчального закладу // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр./Акад. пед. наук України, Ін-т пробл. виховання. - Вип. 13, К.1.-Х.- 2006.
28. Шароватова О.П. Модель гувернерської діяльності соціального педагога // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : [зб. наук. пр.]. - Вип. 4 - К.- 2006.

Навчально-методичне видання

МЕЛЬНИК ІРИНА МИКОЛАЇВНА

СОЦІАЛЬНЕ ГУВЕРНЕРСТВО

Методичні рекомендації вибіркової навчальної дисципліни для студентів за напрямом підготовки бакалавр, 01 Освіта, спеціальністю 012 Дошкільна освіта

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 26.12.2018 р. Формат 60x84//16

Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 1,5. Зам.№ 123. Тираж 50.

Друк ПП Іванюк В.П. 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 63

свідоцтво Держкомінформу України

ВЛн 331 від 04.02.2010р.